Tarih Okulu Dergisi (TOD)
Ağustos 2018
Yıl 11, Sayı XXXV, ss. 554-591.

Journal of History School (JOHS)
Agust 2018
Year 11, Issue XXXV, pp. 554-591.

DOI No: http://dx.doi.org/10.14225/Joh1338

Geliş Tarihi: 31.07.2018 Kabul Tarihi: 03.08.2018

ARKAİK DÖNEM İONİA KENT SURLARININ GELİŞİMİNDE PHRYG VE LYDİA SUR İNŞAAT TEKNİKLERİNİN KATKILARI[*]

Sinan PAKSOY[**]

ÖZET

Yeni Asur döneminde (MÖ 9.-7. yüzyıllar) Anadolu'da Geç Hitit krallıkları (Karkamış, Sam'al/Zincirli, Tabal/Göllüdağ), Urartular ve Phrygialılar, gelişmiş taş işçiliği ve duvar inşa teknikleri sayesinde Anadolu'da sur sistemlerinin gelişimine öncülük etmişlerdir. MÖ 6. yüzyılda Perslerin gelişmiş kuşatma ve istihkâm tekniklerine karşı Lydialılar yerleşimlerini sağlam surlarla tahkim etmişlerdir. MÖ erken 7. yüzyıldan MÖ 5. yüzyılın başlarındaki İonia Ayaklanması ve Pers Savaşlarına kadar İonia'da kentleşmenin ivme kazanması, tüm kent merkezini çevreleyen geniş surların inşasını beraberinde getirmiştir. Bu mimari gelişim evresinde Phrygia ve Lydia'nın sur inşaat teknikleri belirli yönlerden benimsenerek İonia'nın büyük kent surlarının inşasında uygulanmıştır. Zira, Lydia ve İonia'da ekonomik yönden güçlü ve ticaret alanında etkin konumda olan kentler arasında mimari işçilik ve tasarım bakımında etkileşim olması kaçınılmazdır. Mimari stil ve inşa teknikleri bakımından bu etkileşim, sivil mimari yapıların tasarımlarının yanı sıra gelişmiş sur yapılarında da arkeolojik olarak izlenebilmektedir. Sardeis'in anıtsal boyut ve görünüme sahip surlarla tahkim edildiği MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında Batı Anadolu'daki Yunan kentlerinin sur sistemleri yeni tasarım ilkelerine göre güncellenmiştir. Miletos'un, Smyrna'nın, Phokaia'nın ve Polykrates Dönemi'nde Samos'un, (MÖ 6. yüzyılın ortaları) kent surlarında Ön Asya'nın gelişmiş tahkimat mühendisliği uygulamaları görülmektedir. Bu mimari özellikler, Klasik ve Hellenistik kent surlarının mimari karakterinin öncüsü niteliğindedir.

Anahtar Sözcükler: Arkaik Dönem, Lydia, İonia, kent surları, *Geländemauer*

[*] Bu çalışma, Doç. Dr. Abdulkadir BARAN'ın danışmanlığında "Klasik ve Hellenistik Dönemlerde 'Geländemauer' (Hattı Balâ) Tipi Kent Surlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi" başlıklı doktora tez çalışmasında elde edilen arkeolojik ve tarihi veriler değerlendirilerek hazırlanmıştır.

[**] Araş. Gör., Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü.

The Contribution of the Phrygian and the Lydian Fortification Techniques to the Development of the Ionian City Walls in Archaic Period

ABSTRACT

During the New Assyrian period (9th-7th centuries BC), the Urartians, the Phrygians and in the 6th century the Lydians fortified their cities with massive fortifications against the sophisticated siege techniques of Persians. The acceleration of urbanization in Ionia from the beginning of the 7th century BC to the Ionian Revolt and the Persian Wars in the early 5th century BC brought with it the construction of large walls surrounding the entire city center. In this process of architectural development, construction techniques of fortification in Phrygia and in Lydia were adopted and applied in the course of the constructions of the great city walls by the Ionian *poleis*. In terms of architectural style and construction techniques, this interaction can be traced through the archeological remains of the fortifications as well as the remains of civil and religious structures. In the first half of the 6th century BC, when the City of Sardeis was refortified with monumental ramparts, the *poleis* in Ionia reconstructed their city walls according to new principles of design. In this regard, the Late Archaic city walls of Miletos, Smyrna, Phokaia and Samos exhibit the advanced engineering practices. Therefore, it is possible to confirm the contribution of the Lydian architecture to the development of Late Archaic city walls of Ionian *poleis* by researching the architectural remains of these city walls.

Keywords: Archaic Period, Lydia, Ionia, City Walls, *Geländemauer*

GİRİŞ

Anadolu'da Hitit Krallığı'nın yıkılışı sonrası Erken Demir Çağından (MÖ 1200/1100-950) MÖ 1. binyılın ortalarına kadar yerleşimlerin sur çevirmeleri, büyük ölçüde topografyaya bağlı olarak tahkim edilmiş bir iç kale ve onun etrafında yayılım gösteren mesken alanlarını koruyan bir dış surdan oluşan geleneksel yerleşim modelini sürdürmüştür. Bu yerleşim modeline göre MÖ 9. yüzyılın sonlarında meydana gelen yangın felaketinin ardından MÖ 8. yüzyılın başlarında Gordion'un iç kalesinin yeniden imar edilmesi ve dış kentin surlarının inşası (şekil 1), Phryg savunma sistemlerinin gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur (Rose 2012: 9-10; Rose 2017: 146). Gordion'un sur sistemlerinde görülen savunma yapıları (iç kalenin geniş *bastion*'larla korunan anıtsal giriş kapısı (şekil 2, 3), eğimli sur destek duvarları, dış kentin mesken

alanlarını çevreleyen surları destekleyen kale/hisar yapıları), Geç Phryg ve Lydia dönemlerinde Kerkenes (Şekil 4), Sardeis (Şekil 5) kent surlarında da gözlemlenmektedir. Phrygia Krallığı'nın çöküşünün ardından Lydia Egemenliği döneminde Gordion Kenti'nin muhtemelen MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında Lydia Kralı Alyattes zamanında yeniden inşa edilmesi (DeVries 2011: 17-19), Demir Çağı ve sonrasında Anadolu sur mimarlığında bölgesel ve kronolojik farklılığa rağmen ortak yapı geleneğinin doğuşunda etkili olmuştur.[*]

Anadolu'da yayılmacı bir politika izleyen Lydia Krallığının güçlendiği ve ardından Lydia'nın Pers egemenliği altına girdiği dönemde (yaklaşık MÖ 650-540'lı yıllar) kuşatma savaşlarında kent surlarının doğrudan hedef alındığı bilinmektedir. Eski Smyrna'nın kuzey batısında keşfedilen ve dolgu içerisinden MÖ 7. yüzyıla ait seramik buluntuların ele geçirildiği kuşatma tümseği, Lydia Kralı Alyattes'in Eski Smyrna'ya (şekil 6) yaptığı saldırının en dikkat çekici kanıtını oluşturmaktadır (Cook 1958/1959: 24; Cook 1985: 25-28). Eski Smyrna'da tespit edilen tahribat tabakası, ele geçirilen Erken Korinth seramik buluntuları ile yaklaşık MÖ 600 yıllarına, dolayısıyla Alyattes Dönemine tarihlendirilmiştir (Cook 1985: 25). Kent surlarına karşı Yakındoğu'nun istihkâm ve kuşatma teknikleri (sur duvarlarını yıkmak için mancınık ve koçbaşı kullanılması, sur engelini aşmak üzere tümseklerin yapılması) yoğun biçimde Lydia ve Pers krallıklarının orduları tarafından kullanılmıştır. Bu suretle Lydia Kralı Alyattes'in Eski Smyrna (Bayraklı) Kenti'ne düzenlediği saldırıda surları aşabilmek için, yerleşimin kuzey batısında büyük bir tümsek yığdığı ifade edilmektedir (Nicholls 1958/1959: 128). Bu türden kuşatma teknikleri Yeni Assur Döneminde Doğu Akdeniz ve Levant bölgelerindeki kent kuşatmalarında kullanılmıştır ve ardından Persler tarafından benimsenmiştir (Frederiksen 2011: 69, 91; Nicholls 1958/1959: 128 n. 114). Eski Smyrna'da görüldüğü gibi Gordion'da yapılan arkeolojik kazılarda Aşağı Kent'in surlarının şiddetli bir saldırıyla tahrip edildiği belgelenmiştir (DeVries 2011: 17). Gordion'un dış surlarını destekleyen Küçük Höyük kalesinin hemen önüne bir kuşatma rampası yapılmıştır ki, bu alanda yapılan kazılarla ortaya çıkarılan Lydia ve Attika

[*] Herodotos, Lydia Krallığı'nın doğu sınırının Lydialılar ile Medler arasında MÖ 585 yılındaki savaş sırasında Gordion'un doğusunda uzanan Halys (Kızılırmak) Irmağı olduğunu ifade etmektedir (Herodotos I. 72). Gordion Kenti'nin Lydia Kralı Alyattes döneminde yeniden imar edilmesi, daha doğuda Kerkenes'teki ve Kapadokya Bölgesi'ndeki Tabal/Göllüdağ kentlerinin konumları ile birlikte ele alındığında, Lydialıların doğu sınırlarını surları yeniden güçlendirilmiş kent surlarıyla koruma çabalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Gordion'da iç kale ve çevresinde ele geçirilen ve Kroisos döneminden (MÖ yaklaşık 560-540 yılları) daha önceye tarihlendirilen Lydia sikkeleri ve diğer buluntular için bkz. DeVries 2011: 20, n. 1.16)

seramikleri, Gordion surlarına yapılan şiddetli saldırının MÖ 6. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmesini desteklemektedir (DeVries 2011: 17-18). Bu arkeolojik verilere göre Gordion surlarına yapılan saldırı, MÖ 540'lı yıllarda Pers Kralı Kyros'un Lydia Krallığı'na son verdiği askeri seferi sırasında meydana gelmiş olmalıdır (Nicholls 1958/1959: 128-129, n. 114). Öte yandan Phokaia'da (şekil 7) *glacis* biçiminde sur destek duvarı ile güçlendirilmiş Arkaik kent surlarının ortaya çıkarıldığı "Maltepe Höyüğü'nde" (şekil 8) yapılan arkeolojik kazılarda, Pers kuşatmasının kent surlarında bıraktığı tahribat ayrıntılı bir şekilde izlenebilmektedir (Özyiğit 1994: 90-91). Ayrıca Kıbrıs'ta İonia İhtilali'ne (MÖ 499-494) katılan Paphos'ta yapılan kazılarda ortaya çıkarılan kuşatma tümseği (şekil 9), Perslerin kente yaptıkları saldırı sırasında (MÖ 498/497) inşa edilmiştir (Balandier 2001: 44; Frederiksen 2011: 69, 178; Nicholls 1958/1959: 128-129, n. 114). Anadolu'da Smyrna, Gordion ve Sardeis ile Kıbrıs'ta Eski Paphos kentlerinin surlarında yapılan arkeolojik kazılarda belgelenen Lydia ve Pers dönemlerine ait kuşatma ve tahribatın izleri, Yakındoğu'da kuşatma ve istihkâm alanındaki ilerlemenin doğrudan kanıtlarını oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu arkeolojik veriler, Yakındoğu'da kuşatma tekniklerinde görülen gelişmelerin neden olduğu askeri tehdidin, kent surlarında daha etkin savunma olanağı sağlayan yapısal önlemlerle telafi edilmeye çalışıldığını göstermektedir. Batı Anadolu'da Arkaik Dönem İonia ve Aiolis kentlerinin (Smyrna, Miletos, Klazomenai, Phokaia, Larissa) surlarının taş işçiliği, duvar örgü teknikleri, sur kulelerinin yapısı ve giriş kapılarının tasarımları, savunma mimarisindeki bu çabanın somut göstergeleridir. Bunun sonucunda özellikle Polygonal ve Lesbos tipi duvar örgü teknikleri stil yönünden belirgin hale gelmiş, dış surların zayıf yönlerini ve giriş kapılarını desteklemek için MÖ 6. yüzyılda Larissa kentinde görüldüğü gibi tek katlı kuleler inşa edilmiştir (şekil 10). Winter'a göre Arkaik Dönemde Yunan kentlerinin surlarında kulelerin daha sistemli biçimde kullanılmaya başlanması, Mısır, Kartaca, Phrygia, Lydia, Pers ve belki de dolaylı olarak Babil ve Assur gibi kuşatma tekniklerinin oldukça gelişmiş olduğu Yakındoğu kültürleriyle olan ticari ve kültürel ilişkilerin etkisiyle gerçekleşmiştir (Winter 1971: 291). Böylelikle Phrygia ve Lydia bölgelerinin başkentleri ile Batı Anadolu'daki Arkaik Dönem kentlerinde inşa edilen sur sistemleri, inşa malzemesi, yapı teknikleri ve mimari tasarımlar yerel işçiliğin yanında Yakındoğu'nun istihkâm modellerinin etkilerini de barındırmaktadır. Farklı dönemlerde değişik inşa malzemeleri ve yapı teknikleri kullanılsa da savunma yönünden benzer işlevleri yerine getiren kent surları devamlı surette gelişimini sürdürmüştür.

Anadolu'da Gordion, Sardeis, Kerkenes gibi kentler, Yakındoğu'da Yeni Assur Döneminden itibaren geliştirilen kuşatma tekniklerine karşı etkili bir savunma imkânı sağlayan surlarla tahkim edilmişlerdir. Bu kentlerin iç kaleleri, arazinin sağladığı doğal savunma olanakları sayesinde zaten elverişli bir konuma sahiptiler. Oysaki dış surlar, özellikle surların üzerindeki kent kapıları, dışarıdan kente ulaşan yol ağı üzerinde yer aldıkları için saldırıya daha açık durumdaydılar. Bundan ötürü dış surlar, kente saldıran birliklerin duvarların temellerine yaklaşmasını ve kent kapılarını doğrudan hedef almalarını güçleştirerek taktik üstünlük sağlayan mimari yapılarla daha fazla desteklenmiştir.[*] Sur yapımında gerekli inşa malzemesinin sağlanması, inşa malzemesine ve arazinin fiziki yapısına uygun duvar işçiliği ile birlikte dış sur çevirmesinin savunmaya elverişli şekilde konumlandırılması, bu kentlerin savunma gücünü mümkün olan en yüksek seviyeye çıkarmıştır. Bu yüzden Phryg ve Lydia kent surlarının savunma çizgisinin topografyanın sınırları ile büyük ölçüde örtüşmesi ve dış savunma çizgisinin bu anlayışa göre oluşturulması, Anadolu'da topografya ile uyumlu surların inşasında yeni bir aşama olarak değerlendirilebilir. Bu surların mimari özelliklerini, topografya ile olan uyumlu ilişkisini ve savunma tekniklerini ele almak, Klasik ve Hellenistik dönemlere kadar uzanan süreçte Anadolu'daki geniş arazi surlarının tasarım ilkelerini belirlemek için yararlı olacaktır.

[*] Sardeis'te (Greenewalt ve Rautman 1998: 487-488), Phokaia'da (Frederiksen 2011: 82-83; Özyiğit 1994: 83-88) ve Kerkenes'teki (Baran 2016: 76) Arkaik surların önündeki eğimli destek duvarları, kuşatma sırasında kanallar açılarak surların temellerinden çökertilmesini güçleştirmek ve surların duvar bedenlerinin mancınık ve koçbaşı gibi ağır kuşatma silahlarıyla yapılan saldırılara karşı dayanıklılığını artırmak için yapılmıştır. Kent surlarını aşmak ya da surların üzerindeki savunmayı etkisiz hale getirmek için kuşatma tümseğinin yapılması, sur temellerinin altında kanalların açılması, Perslerin başlıca kuşatma teknikleri arasında yer almaktadır. Kıbrıs'taki Paphos ve Soloi kentlerinde belirlenen Pers kuşatma tümsekleri ve Phokaia'da Maltepe Tümülüsü'nde belirlenen ve Pers tahribatını gösteren kontekst, bu kentlerin surlarının aşılması için Perslerin sistemli biçimde istihkâm teknikleri uyguladıklarını göstermektedir (Frederiksen 2011: 69). Bu kentlerin sur sistemleri, Pers kuşatma tekniklerini bertaraf etmeyi amaçlayan ortak bir takım mimari düzenlemelere sahiptir. Surların önlerinde eğimli destek duvarları inşa edilmesi, kerpiç duvar bedeninin taştan kaide ya da süpürgelik kısımlarının kesme taştan duvar örgüleri ile daha düzenli olarak yapılmaları, kent kapılarının kule ya da bastion'larla güçlendirilmeleri ve surların seğirdim yerlerinin, surları koruyan birliklerin mevzilenerek etkili bir savunma yapmalarına olanak tanıyacak biçimde tasarlanmaları, kuşatma tekniklerine karşı geliştirilen bu tür mimari önlemlerin başında gelmektedir. MÖ 7. yüzyılın sonlarında Alyattes Döneminde Lydialılara karşı Smyrna kent surlarında ve MÖ 6 yüzyılın ortalarında Perslere karşı Batı Anadolu'daki büyük Arkaik kent surlarında (Sardeis, Phokaia, Miletos) gelişmiş kuşatma tekniklerine karşı bu mimari önlemlerin tümü ya da birçoğu kullanılmıştır.

Arkaik Dönem İonia Kent Surlarının Gelişiminde Phryg ve Lydia Sur İnşaat Tekniklerinin Katkıları

Anadolu'da Demir Çağında (MÖ 10.-6. yüzyıllar) Geç Hitit Kent Devletlerinin (Karkamış, Sam'al (Zincirli), Tabal (Göllüdağ), Phrygia ve Lydia krallıklarının sur sistemleri, Yakın Doğu'daki kuşatma tekniklerine karşı koyacak savunma tedbirlerini içeren mimari düzenlemelere sahiptir. Yakındoğu ve Anadolu'nun sur inşasında kule ve bastion'larla korunan avlulu kent kapıları, dış surların ön cephesinde eğimli destek duvarları gibi mimari düzenlemeler yapılarak surların savunma kapasitesini ve sağlamlığını arttıran inşa teknikleri ve tasarımlar, MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda Lydialı mimar ve mühendislerin katkılarıyla Batı Anadolu'da yaygın hale gelmiştir. Geç Arkaik Dönemde ticaret ve kentleşmenin artışıyla Batı Anadolu'da İon kent devletlerinin sur sistemlerinde Hitit ve Phryg-Lydia dönemlerinin mimari tasarımlarının ve yapı geleneğinin, yerel işçilik ve mimari stillerle benimsendiği görülür. Alyattes Döneminde Lydia Krallığı'nın güçlenmesi ve ekonomik zenginliğinin artması sonucunda Sardeis Kenti gelişmiş kesme taş işçiliğinin kullanıldığı anıtsal yapılarla yeniden inşa edilmiş ve buradaki anıtsal yapılarda gözlemlenen duvar inşa teknikleri, Batı Anadolu'nun İon kentlerinde de yaygın biçimde kullanılmıştır (Stronach 2008: 153). Alyattes ve ardından Kroisos'un yönetiminde Sardeis ve çevresinde gerçekleştirilen ve Lydialı Mermnad Hanedanının görkemini yansıtan inşaat programı, Lydia Krallığı'nı fetheden Pers Kralı Büyük Kyros tarafından Pasargadae'da kesme taş işçiliği kullanılarak gerçekleştirilen saray kompleksinin ve anıt mezar yapısının inşaatını stil ve mimari teknik bakımından etkilemiştir (Ratté 2011: 23-47; Stronach 2008, 154). D. Stronach'a göre Pasargadae'daki Kyros'un Mezar Anıtı, Lydialı ve İonialı mimar ve taş işçilerinin ustalıklarını yansıtan bir yapıdır (Stronach 2008: 157). Bu bakımdan Lydialıların ve Perslerin anıtsal mezar yapılarında ve saray komplekslerinde görülen taş işleme ve duvar tekniklerinin[*] yanı sıra Arkaik Dönem sur inşaat tekniklerinin gelişiminde Lydialı ve İonialı mimarların ve taş ustalarının katkıları açıkça görülebilmektedir. Duvar inşa tekniklerinde görülen gelişmeler, kentin çevresinde doğal savunma imkânı sağlayan alanların sur sistemine

[*] Susa'da ve Persepolis'te anıtsal yapıların inşaatında taş blokların işlenmesi için dişli keskilerin kullanılması, taş blokların 'kırlangıç kuyruğu' şeklindeki metal kenetlerle birleştirilmesi, Geç Arkaik Dönem Yunan Mimarlığı ile büyük benzerlikler gösterir (Talebian 2008: 178). C. Nylander, Pasargadae'da kullanılan taş işleme tekniklerinin, blokları birleştirmek için kullanılan metal kenetlerin Geç Arkaik Dönemde İonia'daki örneklerle bağlantılı olduğunu belgelemiş, böylelikle Lydialı ve İonialı mimar ve taş ustalarının Pasargadae'daki inşaat çalışmalarına katıldığını doğrulamıştır (Nylander 1970).

dâhil edildiği geniş arazi surlarının inşasını mümkün hale getirmiştir. Bundan dolayı MÖ 6. yüzyılın ilk yarısının başlarında Phokaia kent surlarının inşası (şekil 11) (Özyiğit 1994: 80; Tréziny 2006: 242), MÖ 6. yüzyılın ortalarında Tiran Polykrates yönetiminde Samos'ta çok geniş kent surlarının inşa edilmesi (şekil 12) (Kienast 1978: 9), Arkaik Dönemde duvar inşa tekniği ve taş işçiliğinin gelişimi sonucunda başarılabilmiştir. Samos'ta polygonal Arkaik duvarların derz aralarını düzgün biçimde kapatan yetkinlikteki işçiliği, *potern* adı da verilen sur kapılarının tepelerinde kemer benzeri girişlerde kendini gösteren mimari beceri ve ustalık, bu gelişim çerçevesinde ele alınmalıdır. Samos'ta surların en üst kısmında, seğirdim yerini koruyan mazgallı siperlerin üzerinde çatı kiremitlerinin kullanımı (şekil 13), Geç Arkaik Dönem İonia sur sistemlerinin inşaat tekniğinin ulaştığı seviye konusunda bir fikir vermektedir (Kienast 1978: 46). Geç Arkaik Dönemde Phokaia ve Samos kent surları, çok geniş ve engebeli topografya üzerinde ilerleyen surlar için yerel taş ocaklarından yapı malzemesinin sağlaması, ana kaya üzerindeki duvar temelleri için sur yataklarının işlenmesi ve böylelikle surların geçirildiği topografyanın engebeli yapısının gerektirdiği sağlamlıkta duvar örgüsünün meydana getirilmesi sonucunda inşa edilebilmişlerdir. Kentin savunmasında kilit konumda olan yükseltilerin tahkimatın kapsamına alınması ve yerleşim merkezinden (*asty*) daha geniş araziyi kuşatan kent surlarının ortaya çıkması, bu mimari gelişmenin sonucu olarak değerlendirilmelidir. İnşa tekniği, yapı mühendisliği ve tasarım alanındaki gelişmelerin bütününde Phokaia ve Samos kent surları, İonia Bölgesinde çok geniş ve sağlam surların öncüsü konumundadır.

Arkaik Dönemde İonia'da Miletos (Cobet 1997: 249-284), Ephesos (Kerchner 2016: 337-350), Phokaia (Özyiğit 1994: 77-109; Tréziny 2006: 242) ve Khios Adası'nda Emporion (Boardman 1967: 4-5) yerleşimleri, surlarla çevrili bir akropolis ve bunun çevresinde gelişen, kent yapılarının olduğu yerleşim merkezlerinden oluşmaktadır. Özellikle Emporion örneğinde, erken dönem yerleşimlerinde surla çevrili akropolislerin doğal yükseltilerinden savunma için yararlanıldığı görülür. Fakat Protogeometrik Dönemden beri güçlü bir savunma sistemine sahip olan Smyrna gibi istisnai yerleşimlerde, tüm kenti çeviren bir savunma sistemi inşa edilmiştir (şekil 14). Samos'ta MÖ 6. yüzyılın ortalarında tüm kenti çevreleyen bir sur tahkimatı yapılmıştır. Aynı zamanda İonia'nın geniş sur çevirmesiyle korunan Samos ve Miletos kentleri, Arkaik Dönemde sur çevirmesinin içinde korunaklı birden çok akropolise sahiptiler.

Erken Demir Çağından beri tahkimli bir yerleşim olan Smyrna'da özellikle MÖ 7. yüzyıldan itibaren Lesbos etkili duvar işçiliğinin kalitesi, sağlam duvar temelleri ve duvarın içteki dolgusunda su izolasyonunu gözeten uygulamalar, kentin surlarının

inşasındaki mimari tekniği göstermektedir (Nicholls 1958/1959: 120-128; Scranton 1941: 25-27). Gerek Samos'taki MÖ 6 yüzyılın 2. yarısına tarihlenen Arkaik kent surlarının (Kienast 1978: 46-47, 99-101) gerekse Eski Smyrna'nın Arkaik kent surlarının (Nicholls 1958/1959: 106-114) kerpiç duvar bedenleri üzerinde mazgallı siperlerle korunan seyirdim yerinin olduğu bilinmektedir (şekil 15, 16). Ahşap kirişlerle ve kerpiç blokları destekleyen ahşap iskeletlerle sur duvarı desteklenmiştir. Benzer uygulamaları Sardeis'in Lydia Dönemi surlarında görmek mümkündür. Sardeis'te kentin giriş kapısındaki surların kesme taştan duvarların işçiliği, Yunan taş ustalarının stilini akla getirmektedir (şekil 17) (Ratté 2011: 10-11). Bu nedenle sur sistemlerinin inşasında ve istihkâm alanında uzmanlaşmış bir iş gücünün ve organizasyonun olmasını düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu kentlerin (Sardeis, Smyrna, Phokaia, Samos) savunma yapılarının inşa tekniği ve tasarım bakımından karşılaştırılması, siyasi ve ekonomik açıdan etkin konumdaki kentler arasındaki etkileşimin sur inşaatına ve tasarımına da yansıdığını göstermektedir.

ARKAİK DÖNEMDE İON KENT DEVLETLERİNİN TOPOĞRAFİK ÖZELLİKLERİ VE SUR YAPILARI

Erken Demir Çağından itibaren Kıta Yunanistan'dan gelerek (MÖ 1250-Protogeometrik Dönem/ MÖ 1050–900) Ege Adalarını ve Batı Anadolu kıyılarını iskân eden yerleşimciler, Myken iskân merkezlerinden daha farklı koşullarla karşılaştılar (Winter 1971: 15-16). Aiol, İon ve Dor kolonistler tarafından inşa edilen Erken Demir Çağındaki savunma yapılarının, Tunç Çağındaki soylu Myken Krallarının kalelerinde (*citadel*) olduğu gibi yalnız savaşçı ve soylu yönetici sınıfın mülklerini koruyacak şekilde değil, aynı zamanda yeni yerleşimcilerin konutlarını da kapsayacak şekilde yapılmaları gerekiyordu. Bu savunma sorunu, Erken Demir Çağında Batı Anadolu'da göçmen topluluklar tarafından ilk iskânların kuruluşu ile de sınırlı değildir. Zira koloni yerleşimi varlığını sürdürür ve gelişirse, doğal olarak nüfusu da artacaktır. Bu nedenle, en azından Doğu Yunanlı göçmenlere korunma imkânı sağlayan, denizle bağlantısı olan ya da tarımsal bir araziye yakın konumda iskân yeri seçmek yerinde bir karardır. Seçilen bu yer, gelecekte nüfusun artması ve kentin gelişmesiyle kentsel alanın genişlemesine olanak vermelidir. Fakat Erken Demir Çağındaki Doğu Yunan yerleşimlerinde büyük boyutlu ve gelişmiş savunma sistemlerinin inşası için ne yeterli işgücü ne de ekonomik kaynak

mevcut idi. Diğer taraftan denize erişim yaşamsal olduğundan, kıyıda ya da kıyı şeridine yakın bir lokalizasyon, Doğu Yunanlılar tarafından sıklıkla tercih edilmiştir.

Geç Tunç Çağının Myken Dönemi kaleleri olan Tiryns, Gla, Thebai, Argos, Mykenai, Atina gibi tahkim edilmiş yerleşimler, öncelikle tarımsal karakterliydi ve bu nedenle Myken kalelerinin çoğu ovaya hâkim konumdaydılar. Bu yapılar, aslında surla tahkim edilmiş saraylar ve bir çevirme duvarıyla kapsayabilecekleri mümkün olan tüm alanı iskân eden saray kompleksleriydiler. Bu Myken kalelerinin her birisi, yerleşimcileri daha küçük meskenlerde ve kırsal köylerde yaşayan geniş bir bölgenin bir bakıma başkentiydi (Iakovidis 1983: 1-3). Myken kaleleri, aynı zamanda yerel hükümdarın ve onun saray mahiyetinin konutu ve otoritesinin taht merkezi, üzerinde hükmettiği bölgenin ekonomik faaliyetlerinin kalbiydi. Myken Kralına tabi olan halk surların dışında kalıyordu (Frederiksen 2011, 103). Mykenai'de Geç Tunç Çağı kalesinin kapsadığı alanın tamamı, saray yapısına ve onunla ilişkili yapılara ayrılmıştı ve kale yerleşimine eklenen her ilave yapı, yönetici sınıfın ikamet ettiği idari yapılardan, dini yapılar ve işlikler ile depolama alanlarından oluşmaktadır (Iakovidis 1983: 23-42). Tiryns'teki yukarı iç kale (citadel), en başından beri saray yapılarının inşa edildiği alandan oluşuyordu. Sığınma kalesi olarak değerlendirilen aşağı kale ise, savaş zamanında yerli nüfusa barınma yeri sağlamak için tasarlanmıştır (Iakovidis 1983: 1-6). Bu heybetli kaleler, Geç Tunç Çağının silahlarıyla donatılmış olan ve kaleye saldıran kuvvetlere karşı nispeten daha az sayıdaki askerler tarafından elde tutulabilir. Bu tahkimli Myken yerleşimlerinin her biri, güçlü ve hiyerarşik biçimde organize olmuş toplulukları içermekteydiler. Tahkimatın gerisinde saray kompleksini meydana getiren *megaron* planlı konutlar, işlikler ve tapınım alanları, barış halindeki bir kent imajını veren sosyal yaşama tanıklık etmekteydiler (Iakovidis 1983: 2). Myken Döneminde surlarla tahkim edilmiş yerleşim merkezlerinin büyük bir bölümü, Myken egemenliğinin sona ermesinin ardından özellikle Erken Demir Çağının ilk yüzyıllarında (MÖ 13.-10. yüzyıllar) yeniden iskân edilmiştir (Frederiksen 2011: 104-105). Bu suretle Geometrik Dönemde Kıta Yunanistan'da Atina, Argos, Thorikos, Mykenai, Asine, Korinth, Thebai, Iolkos ve diğer yerleşim merkezleri, genellikle doğal konumu sayesinde savunulabilir akropol kaleleri biçiminde yerleşim bölgesinin çekirdeğini oluşturmuşlardır (Snodgrass 1986: 126). Geometrik Dönemden itibaren Kıta Yunanistan'daki yerleşim merkezleri, Atina ve Argos'ta olduğu gibi akropolisin sur çevirmesinin dışında yayılım gösteriyordu; bununla birlikte Asine, Mykenai ve olasılıkla Thebai'de kısmen iç kale surlarının içerisinde yer alıyordu (Snodgrass 1986: 126). Erken Demir Çağında Kıta Yunanistan'daki yerleşim merkezlerinin iskân gelişimi incelendiğinde, Proto-Geometrik ve Geometrik Dönem yerleşimlerinde, Myken

Döneminin eski savunma sistemlerinin yer yer yeniden kullanıldığı ya da yeniden inşa edilen surların alt yapısını oluşturduğu anlaşılmaktadır (Frederiksek 2011: 104-105; Snodgrass 1986: 126).

Erken Demir Çağında (SubMyken Dönemi, MÖ 13. yüzyıl–Protogeometrik Dönem, MÖ 10. yüzyıl) gerçekleşen Ege göçlerinin ardından kurulmaya başlayan koloni yerleşimlerinin çoğu, kuruluşlarından kısa bir süre sonra surlarla tahkim edilmiştir (Winter 1971: 55). Ege göçlerinin ardından devam eden kolonizasyon sürecinde Anadolu'nun yerli nüfusuyla göçmenler arasında ilk temas ve ilişkileri arkeolojik veriler ışığında ayrıntılı biçimde belgelemek zor olsa bile yeni kurulan yerleşimlerin bir sur sistemi olmadan saldırılara açık vaziyette varlığını sürdüremeyeceği açıktır. İonia ve Karia bölgelerinde deniz aşırı göçmen toplulukları tarafından kurulan yerleşimlerin arazileri, ilk kuruluş aşamasında genişletilmiş bir akropolis yerleşimi kadardır; ya da ondan biraz daha büyük ölçülerdedir. Karia bölgesinde İasos, Myndos (Aethousa), Halikarnassos (Zephyrion), Knidos (Kap Krio), Kaunos, İonia'da Ephesos (Ayasuluk), Eski Smyrna, Phokaia, Khios (Emporion), Miletos, Erythrai kentleri, doğal bir limana sahip, çanak şeklinde bir topografya üzerinde kurulmuş, tarım arazilerine ve su kaynaklarına yakın kıyı yerleşimleridir. Protogeometrik Dönemden itibaren güçlü bir tahkimata sahip olan Eski Smyrna Kenti, sur çevirmesinin kentin genişlemesine bağlı olarak yeniden düzenlendiği en erken İonia kentlerinden birisidir (şekil 14). MÖ 820 yıllarına tarihlenen Eski Smyrna surlarının 1. evre yapıları, iç tarafındaki platform hariç 5 m genişliğinde sağlam bir tahkimattır (Frederiksen 2011: 99). Eski Smyrna'da MÖ 7. yüzyıldaki 2. ve 3. evre sur yapıları, Lesbos tarzı polygonal duvar tekniğinde inşa edilmiştir ve üzerinde kerpiç duvar bedeni bulunmaktadır (Nicholls 1958/1959: 126). Nicholls'a göre Eski Smyrna'nın sur çevirmesinin inşaatı, Lydia Kralı Alyattes'in tehdidine karşı koymak için tamamlanmıştır (Nicholls 1958/1959: 126). R. Frederiksen, Eski Smyrna ve Kıbrıs'taki Paphos kentlerinin surlarının ilk evrelerini, çevirmelerin ölçülerinden dolayı anıtsal yapılar olarak nitelendirmektedir (Frederiksen 2011: 99). Frederiksen'in değerlendirmelerine göre Smyrna ve Paphos örneğinde görüldüğü üzere, kent surlarının büyüklükleri, arazinin fiziki yapısı ile surun inşaatında kullanılan duvar örgü teknikleri arasında açık bir bağlantı vardır (Frederiksen 2011: 72).[*] Kent surlarının

[*] J. N. Coldstream, Eski Smyrna'nın kent surlarının yaklaşık olarak MÖ 850 yıllarına tarihlenen Protogeometik formunda, bir bastion yapısının duvar temellerinin, düzenli

boyutları ve mimari gelişimi ise birinci derecede yerleşim topografyasına bağlıdır. Eski Smyrna'da Protogeometrik Dönem konut yapılarıyla eş zamanlı olarak yaklaşık MÖ 820'lerden itibaren ilk sur duvarlarının, 5 hektar büyüklüğündeki yerleşimi bütünüyle çevrelediği kanıtlanmıştır (Frederiksen 1911: 18). Kıbrıs'ta ise, Eski Smyrna kent surlarında görüldüğü gibi Eski Paphos'un MÖ 7.-6. yüzyıllara tarihlenen 2. evre surlarının ve Salamis'in Arkaik Dönem surlarının geniş bir yerleşim alanını çevrelediği anlaşılmaktadır (Frederiksen 1911: 18, 177-179, 184, 188-190). Paphos'ta MÖ 8. yüzyıl surları yaklaşık 45 hektar büyüklüğünde bir alanı çevrelerken Salamis'te ise yerleşimin topografyası yorumlanarak sur içindeki alanın büyüklüğünün 70 hektar kadar olduğu düşünülmektedir (Frederiksen 2011: 18). Batı Anadolu'da İonia kentlerinin ve Kıbrıs'ta erken dönem koloni kentlerinin Protogeometrik/Geometrik dönemlerden itibaren daha geniş sur çevirmeleriyle korunmuş olması, Arkaik Dönemde gelişen *polis* konumundaki yerleşimin tüm arazisinin savunulması zorunluluğu ile açıklanabilir. Yakındoğu'nun gelişmiş kuşatma tekniklerini kullanan yayılmacı merkezi devletlerinin (Yeni Asur, Babil, Med, Lydia ve Pers Krallıkları) tehditlerine daha açık konumda olmaları nedeniyle Batı Anadolu'da Eski Smyrna, Kıbrıs'ta Paphos ve Salamis kentlerinin Arkaik surları, yerleşimin tamamını kapsayacak genişlikte inşa edilmişlerdir.

Yakındoğu'da kullanılan kuşatma teknikleri, Batı Anadolu ve Kıbrıs'taki Yunan kentlerinin aksine, Geometrik Dönem Kıta Yunanistan yerleşimleri için yakın bir tehlike

---

sıralar halinde yerleştirilmiş, neredeyse 1 m uzunluğunda kesme taştan bloklardan yapıldığını belirtmektedir (Coldstream 2003: 286). Eski Smyrna'nın sur çevirmesi MÖ 8. yüzyılın ortalarında onarılarak daha sağlam hale getirildiğinde surların iç cephesindeki duvar temelleri, çekiçlerle şekillendirilmiş polygonal biçimindeki bloklardan örülmüştür (Coldstream 2003: 286). Aynı zamanda sur duvar temellerinin bloklarının derzlerini düzgün biçimde kapatmak için çaba sarf edilmiştir. Coldstream, duvarların derzlerinin düzgün biçimde kapatıldığı bu Lesbos etkili polygonal duvar işçiliğinin yaklaşık olarak MÖ 700 yıllarında Miletos'ta benimsendiğini ifade etmekte ve bu nedenle blokların birbirleriyle uyumlu biçimde şekillendirilerek derz aralarının kapatıldığı bu polygonal duvar işçiliğinin Doğu Yunan taş işçilerine atfedilebileceğini ileri sürmektedir (Coldstream 2003: 286). Frederiksen, Paphos'un surlarının 1. evresinin, Salamis surlarının ve Eski Smyrna'nın surlarının 1. ve 2. evrelerinin, korunmuş olan süpürgelik şeklindeki taştan kaidelerinde duvar inşaat tekniklerinin ayrıntıları ve boyutları bakımından benzerlikler gösterdiğini bildirmektedir (Frederiksen 2011: 72). Eski Smyrna'nın surlarının 2. evresinde ve Paphos'un surlarının 1. evresinde taş bloklardan örülmüş çift cepheli duvarlar bulunmaktadır. Smyrna'nın surlarının dış cephesi ve Paphos'un surlarının duvar cepheleri kabaca işlenmiş polygonal stilinde taş bloklardan inşa edilmiştir.

yaratmamaktaydı; hâlbuki Anadolu'da Kimmer İstilası, Lydia Krallığı'nın yayılmacı siyaseti, MÖ 6. yüzyılın ortalarında Med egemenliğine son veren Perslerin kuşatma savaşlarında kullandıkları etkili istihkâm yöntemleri ve ağır kuşatma silahları, MÖ 7. yüzyıldan itibaren İonia kentlerinin sur sistemlerini yeniden ele alarak güçlendirmelerine yol açmıştır (Snodgrass 1986: 127). Lydialıların ve ardından Perslerin tehdidine karşı koyabilecek yapıda güçlü bir tahkimat inşa geleneğine sahip olmayan çoğu İon kenti, sur sistemlerini dönemin askeri mühendislik ve savunma ilkelerine göre yeniden yapılandırmaya girişmişlerdir. İon kentlerinin Arkaik Dönem surları özellikle MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısında ve MÖ 6. yüzyılın başlarında yeniden yapılandırılırken gözetilen temel mimari ilke, topografyanın doğal savunma imkânlarıyla surların güçlendirilmesi olmuştur. Bu tahkimat anlayışının kökleri, Hitit kentlerinin sur sistemlerinde (Bittel 1983: 485-509) ve Demir Çağında Phrygia ile Lydia egemenlikleri döneminde güçlü surlarla tahkim edilen Anadolu'nun büyük kentlerinde (Hattuşa, Gordion, Tabal (Göllüdağ), Kerkenes, Sardeis, Karkamış, Zincirli (Sam'al)) izlenebilmektedir (Vergnaud 2016: 94-108). Smyrna, Phokaia, Klazomenai ve Miletos kentleri, Lydia Krallığı'nın güçlenerek Batı Anadolu'da topraklarını genişlettiği Gyges ve Kroisos dönemleri arasındaki tarihlerde (MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı-MÖ 6. yüzyılın ortaları) tamamen surlarla tahkim edilmiştir (Cobet 1997: 255-261; Nicholls 1958/1959: 124-134).

Batı Anadolu'da Arkaik Dönem sur mimarlığındaki gelişmeler Miletos (Cobet 1997: 263), Ephesos (Kerschner 2016, 337-350) Eski Smyrna (Nicholls 1958/59: 120-135) ve Phokaia'da (Özyiğit 1994: 77-109) arkeolojik verilerle kesin biçimde ortaya çıkarılmıştır. Miletos Yarımadasının güneyinde Kalabaktepe (şekil 18, 19), MÖ 7. yüzyılın 2. çeyreğinden itibaren bir sur ile tahkim edilmiştir (Hoephner 2011: 69). Kalabaktepe'nin üzerinde yer alan surlar (Gerkan 1935: 119), Kimmer saldırılarına, Lydia Kralları Gyges, Ardys ve Sadyattes'in seferlerine karşı koymak için inşa edilmiş olabilir (Cobet 1997: 263; Gerkan 1925: 6; Gerkan 1935: 119). Gerkan'a göre Alyattes Döneninden sonra Miletos'un Kalabaktepe üzerindeki surları yenilenmiştir (Gerkan 1925: 27, 33; Gerkan 1935: 19, 120). MÖ 6. yüzyılda Arkaik Miletos Kenti, akropolisi olan Kalabaktepe'yi de içine alan, kentin kuzeyinde liman bölgesini ve bütün kıyı çizgisini kapsayan büyük bir sur sistemi ile çevrilmiştir (şekil 20) (Cobet 1997: 263; Frederiksen 2011: 168-170). Böylece Arkaik Dönem'de (MÖ 7.-6. yüzyıllar) Miletos Kentinin çok geniş bir yerleşim alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Miletos Kenti'nde arkeolojik çalışmalar gerçekleştiren ve 1930'lu yıllarda kentin yerleşim planını ayrıntılı

olarak haritalandıran A. von Gerkan, duvarları yaklaşık 4 m kalınlığında olan ve muhtemelen kuleleri olmayan Kalabaktepe sur duvarlarının kalıntılarını açığa çıkarmıştır (Gerkan 1925: 27-38; Hoephner 2011: 69). Bu sur duvarlarının uzantıları, Kalabaktepe'yi Miletos'un asıl kent arazisiyle birleştirmekteydi. Bu kentsel gelişmenin sonucunda Miletos Kenti'nin surlar tarafından çevrili yerleşim alanının MÖ 6. yüzyılda 120 hektar büyüklüğünde olduğu belirlenmiştir (şekil 18) (Hoephner 2011: 69). Miletos'ta Kalabaktepe üzerindeki MÖ 7. yüzyılın başlarındaki iskân alanının daha kuzeydeki Miletos Yarımadası'nın iskân alanı ile birleşmesiyle büyük bir *polis* biçiminde kent dokusu oluşturması, Ephesos ve Phokaia'da görüldüğü gibi kentin birbirinden konum olarak bağımsız akropolis ve köy yerleşimlerinin birleştirildiği bir kentsel gelişim sürecini izlemiş olduğunu göstermektedir.

Phokaia'da MÖ 7. yüzyılın sonu ile MÖ 6. yüzyılın başları arasında kentin iskân arazisinin gelişmesi ve *asty* (kentin resmi kamu yapılarının ve konut alanlarının meydana getirdiği yerleşim merkezi) formunda geniş bir yerleşim dokusu meydana getirmesinin sonucunda görkemli Arkaik kent surları inşa edilmiştir. Phokaia Arkaik kent surlarının inşası, MÖ 6. yüzyılın 2. çeyreğine tarihlendirilmektedir (Tréziny 2006: 242). Sur çevirmesinin inşa edilmesi ile Phokaia'da daha önce köy yerleşimi görünümündeki dış mahalleler dâhil kentin tüm yerleşim alanı surların içine toplamıştır. Athena Tapınağı'nın bulunduğu akropolisin güneyinde yayılım gösteren iskân alanı, kentsel gelişimin sonucunda gelişmiş bir *polis*'in yerleşim planını oluşturmuştur. Phokaia kent surları, akropolisin güneyinde yer alan ve çevreye hâkim yükselti ve sırtlar üzerinde tanımlanabilmektedir. Arkaik kent surları, Altın Mağarası Tepesi'nin, ardından Değirmentepe'nin üzerinden ilerleyerek 3. bir yüksek mevki olan Çift Kayalar Tepesi'ni kapsıyordu (şekil 21). MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında büyük kent surlarının inşasıyla kentin kuzeyinde ve güneyinde *megaron* planlı konutların bulunduğu erken dönem iskân alanları ortadan kalkmıştır (Tréziny 2006: 242). Kuzeydeki erken iskân alanı, daha geç dönemde bir nekropolis olarak kullanılmıştır. Sur çevirmesinin inşa edilmesiyle birlikte akropolis ile güneydeki iskân bölgeleri sur çevirmesinin içinde toplanmıştır. Bütün bu arkeolojik veriler dikkate alındığında, Arkaik Dönemde İonia'daki kentleşme sürecinde kent surlarının inşa edilmesinin temel nedeninin topografyanın koşullarına bağlı olduğu sonucuna varılabilir.

Yukarıda ifade edildiği üzere, MÖ 7. yüzyılın sonları ile MÖ 6. yüzyılın ortası arasında Miletos, Phokaia ve muhtemelen Ephesos gibi İon kentleri, siyasal yapı olarak *polis* şeklinde tanımlanan bir yerleşim düzeni elde etmek üzere *kata komas* olarak adlandırılan Arkaik köy yerleşimi nüvelerini gitgide terk etmiş ve tüm yerleşim merkezini

çevreleyen, topografyanın doğal savunma çizgilerini takip eden kent surlarıyla tahkim edilmişlerdir. Miletos'ta düzenli orthogonal planlı kent modeli, bu iskân sürecinin sonunda şekillenmiştir. Phokaia, Miletos kentlerinin surları, iskân formundan bağımsız olarak topografya koşullarının şekillendirdiği plan formuna sahiptirler. Bu nedenle İon kentlerinde kırsal alanların kentsel yerleşim içerisine alınarak orthogonal planlı kent yerleşim modelinin ortaya çıkması, kent merkezinin etrafında stratejik yükseltilerin sur sistemine dâhil edilerek geniş kent surlarının ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur.

Winter'a göre İonialıların paradoksal olarak daha uzun ve daha kolay ulaşılabilir çevirmeler inşa etmeleri, Lydia Kralı Kroisos'un ve ardından Pers Kralı Kyros'un saldırıları karşısında bu tahkimli yapıların hızla düşmelerinin başlıca nedenidir (Winter 1971, 55). İon kentlerinin, Yakındoğu ve Anadolu'da yayılmacı Lydialıların ve Perslerin ordularına karşı askeri güçleri daha sınırlıydı. Bu nedenle İon kentlerinin bağımsızlıklarını korumaları için baş vurdukları temel savunma aracı, dönemin kuşatma tekniklerine göre düzenlenmiş olan güçlü kent surları inşa etmek olmuştur. Bu bakımdan muhtemel bir saldırı tehlikesi, surların kentin topografyasının savunmasını sağlayacak biçimde planlanmasını ve inşa edilmesini gerekli hale getirmişti (Winter 1971: 55). Dolayısıyla güçlü surların oluşturduğu bir savunma hattı boyunca kuşatmaya karşı koymak, kent savunmasının temeliydi. Ancak bu dönemde çok geniş ve engebeli arazi üzerinde sınırlı insan gücü ile yeterli bir savunma yapmak için kent surlarının savunma kapasitesinin, taktik üstünlük sağlayan kule/bastion, *potern* şeklinde sur kapıları, eğimli destek duvarlarıyla güçlendirilmiş, üstünde mazgallı siperlerle korunan seyirdim yeri olan sur duvarları gibi mimari yapılarla ve mühendislik uygulamalarıyla arttırılması gerekmekteydi. İşte bu yapısal özelliklere sahip kent surlarının inşa edilmesi için model olarak Phryg ve Lydia dönemlerinde tasarlanmış sağlam kent surlarından esinlenilmiş olmalıdır. Böylece İon kentlerinin sur yapılarında Lydialıların belirli mimari teknikleri benimsenmiş ve uygulanmıştır. Arkaik Dönemde Eski Smyrna ve Phokaia surlarında, Lydia sur mimarlığının duvar işçiliğinin yanında duvar bedenlerinin önünde eğimli sur destek duvarının inşa edilmesi gibi yapısal özelliklerinin etkileri görülmektedir.

Aslında Batı Anadolu'da MÖ 7. yüzyılın sonları ve 6. yüzyılın başlarında, tahkimat alanında büyük mimari gelişmelere tanık olunmuştur (Vergnaud 2016: 104). Alyattes Döneminde sürekli olarak yeniden yapılandırılarak güçlendirilen Sardeis kent surları, Batı Anadolu'da sistemli bir tahkimat inşaat projesinin en iyi örneğidir. Eski Smyrna, Phokaia ve Klazomenai kentlerinin Arkaik surlarının cephelerinde destek

duvarlarının bulunması, Sardeis kent surlarındaki *glacis* duvarlarına esinlenilmiş olabileceği izlenimini vermektedir. Boğazköy, Gordion, Sardeis kentlerinde surların belli kesimlerinin adeta bir tabya benzeri yapı meydana getiren toprak ve moloz malzemeden eğimli duvarlarla güçlendirilmesi ya da Kerkenes'in surlarının duvar bedeniyle yapısal bağlantıya sahip olan ön destek duvarlarıyla güçlendirilmesi, bastion/burç ya da kulelerle korunan kent kapıları benzeri gelişmiş mimari düzenlemeler, İon kentlerindeki sur sistemlerinin gelişiminin öncüleri olarak değerlendirilebilir. Lydia Krallığı ile coğrafi, kültürel ve ticari yönden yakın bağlantıları olduğu bilinen bu İon kentlerinin, Sardeis'teki *glacis* yapısıyla ve özellikle de Kerkenes'teki ön destek duvarıyla güçlendirilmiş olan kent surlarına benzer yapıda tahkimat ile korunmuş olması, Lydia mimarlığının işçilik ve tasarımın etkisinin açık bir örneğidir. A. Baran'a göre Sardeis ve Kerkenes surlarıyla aynı tarihlerde (MÖ 6. yüzyılın başları) inşa edilen 5 km uzunluğundaki Phokaia kent surlarının Lydia Krallığı'nın izni ya da desteği olmadan inşa edilmiş olması mümkün değildir (Baran 2016: 78). Özellikle Phokaia'da "Maltepe Tümülüsü" kazılarında ortaya çıkarılan sur duvarlarının *pseudo-isodomik* duvar tekniğinde yüksek kalitedeki işçiliği (şekil 8) (Frederiksen 2011, 82), Phokaia'nın Arkaik surlarının inşaatının tahkimat uzmanı mimar ve mühendislerin denetiminde yapıldığını dolaylı biçimde göstermektedir (Baran 2016: 78). B. Vergnaud'a göre Kerkenes ile Phokaia kent surları, topografya üzerinde planları yönünden de birbirleriyle karşılaştırılabilir (Vergnaud 2016: 104). Buna göre hem Kerkenes hem de Phokaia, yaygın biçimde *Geländermauer* olarak tanımlanan, topografyanın yükselti ve sırtlarını izleyen çok geniş arazi surlarına sahiptirler (Vergnaud 2016: 104). Bu plan özelliğine sahip geniş sur çevirmeleri, MÖ 6. yüzyılın başlarında Anadolu sur mimarlığındaki Phrygia ve Lydia etkisiyle yeni mimari eğilimlerin ortaya çıktığı bir dönemde inşa edilmişlerdir.

Frederiksen, Kıbrıs'ta Eski Paphos Kenti'nin Geç Arkaik Dönem surlarında *glacis* düzenlemesine rastlanıldığını, hâlbuki Phokaia ve Thasos kentlerinde benzer tesisatın oldukça küçük boyutlu olduğunu bildirmekte, bu yüzden Phokaia ve Thasos surlarındaki mimari düzenlemeleri bilakis dış destek duvarları ya da payandalar şeklinde tanımlamaktadır (Frederiksen 2011, 97). Her ne surette olursa olsun Batı Anadolu'da Arkaik Dönem İon kentleri ile Kıbrıs'taki Paphos ve Salamis kentlerinin surlarının, askeri mimarlık ve mühendislik bakımından Kıta Yunanistan'da Arkaik Dönem yerleşim merkezlerinden daha gelişmiş yapıda oldukları arkeolojik verilerle ortaya konabilmektedir. Kuşkusuz bu durum, Batı Anadolu'da İon kent devletlerinin, Akdeniz'de Levant Bölgesi'nde Fenike kentleri ile Kıbrıs'taki Paphos ve Salamis kentlerinin Yakındoğu'nun etkili kuşatma tekniklerine sahip merkezi güçleri (Yeni Assur,

Babil, Lydia, Pers krallıkları) ile diplomatik olarak daha yakın temas halinde olmalarıyla açıklanabilir. Buna karşın Kıta Yunanistan'da MÖ 5. yüzyıla kadar kent surlarının, gelişmiş kuşatma ve istihkâm tekniklerinin kullanıldığı saldırı tehdidine Batı Anadolu'daki İon kentleri kadar maruz kalmadığı açıktır.[*] Ancak bu durum, MÖ 5. yüzyılın başlarından itibaren Kıta Yunanistan'daki kent devletlerinin (*polis*) Pers orduları ve donanmasıyla girdikleri savaşların ve MÖ 5. yüzyılın 2. yarısında meydana gelen Peloponnessos Savaşları'nın ardından hızla değişmiştir. Kuşatmaların sonucunun tahkimat mühendisliğinin eseri olan mimari yapıların savunma gücüne bağlı hale gelmesi, MÖ 5. yüzyıldan başlayarak kuşatma ve istihkâm tekniklerinin gitgide daha kompleks hale gelmesinden kaynaklanmaktadır.

SARDEİS'İN ARKAİK KENT SURLARI VE LYDİA DÖNEMİ SUR MİMARİSİNİN GELİŞİMİ

Sardeis Kenti (şekil 22), geniş bir dış surla çevrili aşağı şehir ile sarp ve erişilmesi güç bir akropolis üzerinde tahkim edilmiş bir iç kaleden oluşmaktadır (Greenewalt ve Rautman 1998: 471-474). Kentin planlaması, Anadolu'nun geleneksek bağlamda kent anlayışına uymaktadır. Kentin iskânı bir akropolisin etrafında gelişim göstermiştir. M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda aşağı şehir, akropolisin kuzey eteklerinde bulunuyordu (Cahill 2010: 76–77). Tahkimli iç kalenin çevresindeki konutlar, kutsal alanlar ve mezarlar, Arkaik Dönemden itibaren kentin çevresinde dış mahalleler meydana getirmiştir (Greenewalt vd. 1983: 1-15); Greenewalt 1998: 473). Sardeis'in akropolisi tahkim edilirken, yüksek ve sarp doğal kayalıkların savunma imkânlarından yararlanmıştır. Topoğrafyanın yüksek ve kayalık olan bu kesimlerinde sur duvarlarının inşasına fazla gerek duyulmamıştır. Bizans Dönemine ait kalenin altında, çok iyi işlenmiş kireçtaşı ve kumtaşı bloklardan meydana gelen, Lydia Döneminde MÖ 6. yüzyılın başlarında inşa edilmiş teras duvarları görülmektedir (Ratté 2011: 102-108). Teras duvarları MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına

[*] Kıta Yunanistan'da çoğunlukla komşu kent devletleri arasındaki savaşlar, açık arazide *hoplit* safları halinde tertiplenen piyadelerin ve süvarilerin meydan muharebeleri şeklinde cereyan ediyordu (Jansen 2016, 102). MÖ 8. yüzyılın sonlarında Euboia Adasındaki Eretria ve Khalkis kentleri arasında yaşanan Lelantin Savaşı ve Arkaik Dönemde diğer kent devletleri arasında yapılan savaşlar, aynı tarihlerde Yakındoğu'da yaygın biçimde tanık olunan ve genellikle şiddetli bir yıkımla sonuçlanan kent kuşatmaları görünümünden nispeten uzaktır.

tarihlenmektedir (Cahill 2010: 78; Vergnaud 2012: 47). Sardeis'teki aşağı şehir Bizans Döneminde terkedildikten sonra buradaki mimari malzemeler akropoliste yeniden inşa faaliyetlerinde kullanılmıştır. Bizans Döneminde kayalıkların ana kaya zeminine dikkatlice birleştirilmiş olan Bizans Dönemi sur duvarları, neredeyse tümüyle daha eski yapıların taşlarıyla inşa edilmiştir. Bu durumun yarattığı tahribat nedeniyle iç kalenin Arkaik Dönem yapılarını tanımlamak için gereken mimari kalıntılar büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

Sardeis'te aşağı şehrin surlarla çevrilmesi, Lydia Krallığının en görkemli dönemindeki imar faaliyetleri sırasında yapılmış olmalıdır. Aşağı şehrin güçlü surları, MÖ 7. yüzyılın son çeyreğinde inşa edilmiştir (Greenewalt 1992: 253).[*] Hermos Ovasının kenarından geçen sur duvarları, akropolisin etekleri boyunca uzanan dik yamaçları takip etmektedir. Sur duvarının üst yapısında kerpiç tuğlalar kullanılmıştır. Sur bedeni, taştan yapılmış duvar kaidesi (süpürgelik) üzerine yerleştirilen kerpiç tuğlalardan oluşmaktadır (şekil 23). Sur duvarının kerpiçten üst yapısını sağlamlaştırmak amacıyla kerpiç bloklarda ot ve saman karışımı malzeme kullanılmıştır. Surun erken evresinde tahkimat duvarının eğimli bir yüzeye sahip olan alçak taş temel üzerine kerpiçten inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ancak kısa bir süre sonra, sur duvarının kerpiç kısmının önemli bir bölümü, temel seviyesi üzerinde dik olarak yükselen büyük taşlarla örülü 4 m kalınlığa sahip bir duvar ile yeniden inşa edilmiştir. Böylece daha anıtsal görünüme sahip, dayanıklı bir duvar elde edilmiştir (şekil 24) (Cahill 2010: 82-83). Sur duvarı, MMS/N (Monumental Mudbrick Structure/North) adı verilen sektörde iyi korunmuştur (şekil 25). Ayrıca kentin resmi yapılarının bir bölümüne ait mimari kalıntılar, MMS alanında çevirmenin kuzey batı kısmında bulunmuştur (Vergnaud 2012: 48). MÖ 7. yüzyılın sonlarında inşa edilen geniş kent surları yaklaşık 20 m kalınlığındadır; MÖ 6 yüzyılın ilk yarısında toprak hafriyattan yapılan eğimli *glacis*'in duvara eklenmesiyle kent surları 40 m kalınlığa erişmiştir (Greenewalt 1992, 253-254). Sardeis kent surları, Yakındoğu'da kent kuşatmalarında surların temellerinin çökertilmesi için kanalların açılması ve surların aşılması için toprak tümseklerin inşa edilmesi gibi sistemli biçimde uygulanan istihkâm tekniklerine karşı bir önlem olarak *glacis* ile güçlendirilmiştir. Paphos Kenti'nin Arkaik surlarında yapılan kazılarda görüldüğü gibi bu kuşatma teknikleri MÖ 6. yüzyılın

[*] Sardeis'in sur duvarları, Miletos'un (110 hektar) büyüklüğüne yakın, Gordion'un (60 hektar) iki katından fazla, Hattuşa'nın (180 hektar) surla çevrili arazisinden küçük bir alanı kapsamaktadır. Bunun yanında Yakındoğudaki Babil (850 hektar), Ninova (750 hektar), Nimrud (360 hektar) ve Khorsabad (yaklaşık 300 hektar) kentlerinden çok daha az bir alanı çevrelemektedir (Cahil 2010: 80–82).

sonlarında ve MÖ 5. yüzyılın başlarında Persler tarafından yaygın biçimde kullanılmıştır (Greenewalt 1992: 254, n. 12) Surun izlediği hat üzerinde, muhtemelen Pers Tahrip tabakaları içerisindeki duvarın yıkıntılarıyla beraber kerpiç tuğladan sur bedenine ait üst yapı kalıntıları saptanmıştır (Vergnaud 2012: 216). Bu mimari kalıntılardan, Sardeis'in Lydia Dönemi surlarının üzerinde mazgallı siperlerle korunan seyirdim yerlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sardeis Kentinin Arkaik surları, farklı inşa malzemesi ve tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. Lidyalıların sur duvarının özellikle kerpiçten üst yapısını ayakta tutmak için yaptıkları onarımlar, surun mimari yapısının bir bütünlük arz etmemesinin temel nedenidir. Kentin surları hakkında en net arkeolojik veriler, batıda ortaya çıkarlan ve kent kapısının da yer aldığı mimari kesitlerden (MMS/N sektörü, *Monumental Mudbrick Structure*/*North*) sağlanmaktadır (şekil 24, 25) (Greenewalt 1992: 252-256; Greenewalt ve Rautman 1998: 471-474; Ratté 2011: 11-12). Arkeolojik araştırmaların yürütüldüğü sektörlerde açığa çıkarılan kalıntılara göre surun tüm tasarımı, Anadolu Mimari geleneğinin parçasıdır. Fakat savunma sisteminin bazı elemanları muhtemelen Asur'un etkisini göstermektedir (Vergnaud 2012: 216). Özellikle surun anıtsal görünümünde bu etki hissedilir. İzlediği hat üzerinde sur bedeninin genişliği 18–20 m, bazı kesimlerinde ise 30–40 m'ye ulaşmaktadır. MÖ geç 7. ve erken 6. yüzyıllarda Sardeis'in surların içinde kalan yerleşim alanı, çağdaşı olan diğer Yakındoğu ve Mezopotamya şehirleriyle kıyaslandığında daha küçüktür. Ama Arkaik Dönemde Sardeis'in tahkimatları, tasarımı ve boyutları bakımından çağdaşı olan büyük şehirlerin sur sistemleri kadar güçlüdür. Bu dönemde İonia'daki Eski Smyrna'nın surları (Wall III), Sardeis'in surlarıyla karşılaştırılabilir ve bazı kaynaklarda Smyrna'nın surlarının Lydialıların sur inşa tekniğinden etkilendiği ifade edilmektedir (Cahill 2010: 82).

MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında Sardeis Kentinin sur duvarında yapılan tahkimat güçlendirme çalışmasının en önemli ayağı, toprak hafriyattan dik eğimli bir savunma rampasının (glacis) eklenmesidir. Sur duvarının dış cephesinde mucurlu ve kumlu eğimli katmanlardan oluşan toprak tahkimatın yapılmasıyla, surun kalınlığı iki katına ulaşmıştır. Duvarın eski kerpiç cephesini örten bu *glacis* yapısı, kuşatma silahlarının surun ana duvarına yaklaşmasını önlemek ve kenti kuşatan askerlerin yer altından sur temelini çökerterek zayıflatmasını engellemek için inşa edilmiş olmalıdır. Bunun yanı sıra sur duvarına eklenen *glacis*, yağmur suyunun drenajı sayesinde duvarların dış koşullardan olumsuz olarak etkilenmesini belirli ölçüde engellemiştir.

Sardeis Kentinin batı kısmında, Smyrna ve İonia'ya bakan sur kapısının yapımına, Gordion ve Boğazköy kentlerinin kapılarında olduğu gibi çok fazla özen gösterilmiştir. Bir önceki evrede kerpiçten inşa edilmiş olan kent kapısının duvarının dış cephesi, olasılıkla MÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğinde düzgünce kesilmiş kireçtaşı ve kumtaşı bloklarla döşenmiştir (Cahill 2010: 84). Kusursuz biçimde oturtulmuş kesme taştan bosajlı görünümlü dikdörtgen bloklar, kentin anıtsal girişinin kenarında yer alan duvarların örülmesinde kullanılmıştır. Lidya Dönemi surunun kapısındaki duvar işçiliğinin kalitesi, sur sisteminin mimarisinde amaçlanan anıtsallığı açık biçimde göstermektedir. Sur duvarlarının işçiliğinde ve anıtsal mimari karakterinde, Gordion'un ve Geç Asur kentlerinin anıtsal yapılarına bir öykünme vardır (Vergnaud 2012: 217). Arkeolojik kazıların yapıldığı MMS sektöründeki kent kapısının duvarlarında düzenli rektagonal blokların kullanımı ve *isodomos* görünümündeki duvar işçiliği, Yakın Doğu'da ve özellikle de Asur'da Nineveh ve Nimrud kentlerinin kulelerinde kullanılan inşa ve duvarcılık yöntemlerini akla getirmektedir (Vergnaud 2012: 218).

Sardeis'in kent kapısının planında 5.5 m genişliğinde dar bir geçide açılan bir ön avlu yer alır. Böylelikle Sardeis'te avlu, surun dış tarafında kalmaktadır. Geçidin her iki yanında çıkıntı yapan iki duvar bölümüyle, surun kapısının ve dışarıya açılan avlunun savunmasının güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Kent kapısından içeriye doğru açılan blokaj yolda tekerlik izlerine rastlanılmaktadır (.Cahill 2010, 84). Sardeis'in kent kapısının tasarımı, Gordion'un kent kapısı ile (YHSS 6A/6B) karşılaştırılabilir. Her iki kentte giriş kısmında koridorlar ve geçitler vardır.

Sardeis'in surlarının, MÖ 7. yüzyılın son on yılında inşa edilen Kerkenes'in surlarıyla bağlantılı olabileceği düşünülmektedir (Baran 2016: 78; Vergnaud 2012: 217). Ancak, her iki kentin surlarında, inşa malzemesi ve savunma yapılarının mimari ayrıntıları dikkate alındığında belirgin farklılıklar görülür. Fakat savunma yapılarının genel tasarımı ve büyüklüğü bir ölçüde karşılaştırılabilir. Kerkenes'in surlarının uzunluğu ortalama 7 km'dir. Anadolu'da bu tipte büyük surların inşa edilmesi süreci, Demir Çağında MÖ 7. yüzyılın sonlarında başlamıştır ve MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında Batı Anadolu'nun kıyılarındaki büyük İonia kentlerine kadar uzanmıştır (MÖ yaklaşık 590 yıllarında Phokaia'nın, MÖ 6. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Samos'un (Kienast 1978: 9) surlarının inşa faaliyetleri).

ARKAİK DÖNEM SARDEİS KENT SURLARI HAKKINDA GÖZLEM VE DEĞERLENDİRMELER

Sardeis'te MÖ 6. yüzyılın başlarında Lydia Kralı Alyattes'in krallığının ilk yıllarında özenli biçimde işlenmiş kireçtaşı, mermer ve kumtaşından bloklarla inşa edilen teras duvarları ve kent girişinin olduğu MMS/N sektöründeki duvar örgüleri, Lydia Mimarlığının nitelikli taş ve duvar işçiliğinin somut birer göstergesidir (Ratté 2011: VII). Sardeis kent surlarında kesme taş duvar yapım tekniğinin eseri olan ve üzeri kerpiçten inşa edilen sur duvarları (Eski Yunanca'dan süpürgelik şeklinde kerpiçten duvarları taşıyan taştan kaideler *lithogema* olarak adlandırılmaktadır), Yakındoğu'da MÖ 2. binyılın sonlarında ve 1. binyılın başlarında Geç Hitit kentlerinde, Assur kent yapılarında ve Phrygia'da görülen *orthostat*'lı duvar yapım geleneğinin devamıdır. Yakındoğu'nun büyük devletleriyle ve Arkaik Dönem Yunan kent devletleriyle siyasi ve kültürel bağları olan Lydialılar, hem Eski Yunan mimarlığının hem de Yakındoğu mimarlığının erken dönem gelişiminin gerisinde yatan teknolojik alış-veriş ağına dâhil olmuşlardır. Lydia Krallığı'nın Pers hâkimiyeti altına girmesinde sonra Sardeis, Büyük Kyros'un başkenti Pasargadae'daki büyük teras yapıları ve diğer anıtsal yapılar için model oluşturmuştur (Ratté 2011: VII). C. Ratté'nin bildirdiğine göre Susa'da Darius'un sarayını inşa eden Lydialı taş ve duvar ustalarının adları, yazıtlarda geçmektedir (Ratté 2011: VII).

Sardeis'te karşılaşılan, *rektagonal* bloklardan meydana gelen düzenli *isodomik* duvarların biçimlendirilmesinin, İonialı taş ustaları ve Lydialılar arasında yapıldığı varsayılan iş birliğinin sonucunda gerçekleştiği kaydedilmektedir (Vergnaud 2012: 218) Lydialılar, Smyrna'daki Athena Tapınağının yapımına katkıda bulunmuşlardır, Kroisos Döneminde de Ephesos Artemis Tapınağının inşasına bağış yapmışlardır (Dinsmoor 1950: 127). Eski Smyrna'da Athena Kutsal Alanında yarım kalmış sütun tamburlarının üzerindeki Lydia Alfabesiyle yazılmış duvarcı işaretleri, Lydialı taş ustalarının katkısını göstermektedir (Kerschner 2010: 257).

Sardeis'in surları, büyük İon kentlerinin sur yapılarıyla, özellikle de MÖ geç 7. yüzyıla ait (3. evre) Eski Smyrna'nın 18 m kalınlığa ulaşan surlarıyla birkaç ortak özelliğe sahiptir. Her iki kentteki savunma duvarları, sıklıkla ölçüleri bakımından karşılaştırılmaktadırlar. Sardeis'in kent surları, Batı Anadolu'da Arkaik Döneme tarihlenen sur duvarlarının tasarımına esin kaynağı olacak kadar güçlü bir tahkimat sistemidir. J. P. Crielaard, Smyrnalıların Sardeis'in savunma yapılarından etkilenmiş

olduğuna değinmektedir (Vergnaud 2012: 220). Vergnaud ise Sardeis ve Smyrna'nın surlarının inşası sürecinde, mimari teknik bakımından karşılıklı bir etkileşim olduğunu kabul etmenin isabetli bir yorum olduğunu ileri sürmektedir (Vergnaud 2012: 219-220).

GENEL DEĞERLENDİRME

Batı Anadolu'da kent merkezlerinin (asty) çevresindeki doğal savunma imkânlarından yararlanılarak inşa edilen surların gelişiminde MÖ geç 7. ve erken 6. yüzyıllar, önemli bir gelişim aşamasını temsil etmektedir. Sardeis, Kerkenes, Phokaia, Miletos ve Samos kent surlarının inşaatı, bu gelişimi somut biçimde örneklendiren mimari yapılardır. Anadolu'da Phrygia ve Lydia'nın kara jeopolitiği ve bununla bağlantılı olarak özellikle Kızılırmak (Halys) ve çevresinde sınır savunması için inşa edilen kale-kentlerin, Arkaik sur inşaat tekniklerinin gelişiminde büyük payı vardır. Bunun yanında Yakındoğu'nun Yeni Asur Dönemi ve sonrasında gelişen istihkâm ve sur inşa tekniklerinin bazı mimari unsurlarının İonia kentlerinde benimsendiği görülmektedir. Özellikle Yakındoğu unsurlarının MÖ 7. yüzyılın sonlarından itibaren yeniden imar edilen sur yapılarında uygulanmasında Lydia Mimarlığı ve tahkimat mühendisliğinin büyük etkisi olmuştur. Bu mimari etkileşim salt askeri yapılarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda kamusal yapıların inşası ve kent peyzaj düzenlemelerinde de kendini göstermiştir. Sardeis'te akropolis yapıları için girişilen anıtsal teras duvarlarının inşaatı gibi büyük mimari projeler, İon kentleri tarafından model alınmıştır.

Alyattes ve Kroisos Döneminde Lydia Krallığı'nın (şekil 26) ve Akhaemenid dönemde Pers Krallığı'nın yayılmacı politikası, İon kentlerinin savunma sistemlerinin güncellenmesini gündeme getirmiş olmalıdır. Smyrna, Miletos, Phokaia ve hatta Samos'un güçlü Arkaik surlarının inşasında Lydia Krallığının Batı Anadolu'daki hâkimiyet alanını genişletme isteği karşısında İon kentlerinin bağımsızlıklarını koruma çabası temel nedenlerden biri olmalıdır. MÖ 6. yüzyılda Lydia ve Pers yayılmacılığı karşısında Batı Anadolu'da bu türden gelişmiş savunma sistemlerinin inşaatı, Gordion, Sardeis ve Kerkenes kent surlarının inşaat tekniklerinin Arkaik Dönem İon kent surlarında da benimsendiği yeni bir mimari gelişim evresinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Diğer taraftan Batı Anadolu'da Smyrna, Miletos, Samos, Phokaia kent surları örneğinde gelişmiş kent sur sistemlerinin ortaya çıkışı, aynı zamanda İonia Bölgesi'nde kentleşme sürecinin arttığı ve İon kent devletlerinin 'demokratik' kurumlarının geliştiği

bir zamana rastlamaktadır. Miletos, Ephesos, Phokaia gibi İon kentleri, MÖ 6. yüzyılda kırsal yerleşim görünümünden uzaklaşarak bir İonia *polis*'inin fiziki görünümüne ve idari kurumlarına sahip hale gelmiştir. Bu kentleşme sayesinde kırsal *deme* yerleşimlerin yönetim olarak *polis* bünyesinde bir araya gelmesiyle geniş kent surları, savunma işlevinin yanında bir kent devletinin siyasi konumunu gösteren simgesel bir yapı haline gelmiştir. Bunun sonucunda kent surları, yerleşimin kırsal bölgesi (khora) ile kent merkezini (asty) birbirinden ayıran, böylece kent yapılarının olduğu yerleşimin sınırlarını belirleyen bir işleve sahip olmuştur.

Phokaia'da kent surlarının inşa edilmesi, sur dışında kalan kırsal mahallelerin terk edilmesine ve dış iskân alanlarının sur içinde toplu halde *orthogonal* düzende bir kent dokusu oluşturmasına yol açmıştır ((Tréziny 2006: 242; Vergnaud 2016: 105). Yerleşim yapısında benzer dönüşüm, MÖ 7 yüzyıldan itibaren Miletos, Ephesos ve Klazomenai kentlerinde de görülmektedir. Bu bakımdan Phokaia, Ephesos ve Miletos kentleri, MÖ 7. yüzyılın sonları ve 6. yüzyılın başlarında birbirinden ayrı yerleşim nüvelerinin, surla çevrili bir *polis* modelinde birleştirildiği benzer bir iskân modelini yansıtmaktadır. Phokaia'da birbirine yakın ve açıkça surlarla tahkim edilmemiş iskân yerleri; Ephesos'ta Panayır Dağı'nda ve Ayasoluk Tepesi'nde birbirinde ayrı konumda ve her biri bağımsız surlarla tahkim edilmiş iskân yerleri (Kerschner 2016: 344-346) bu gelişim modeline göre birleştirilmiş ve ortak bir sur sistemi içinde *polis* yerleşimini meydana getirmişlerdir. Miletos'ta Kalabaktepe ile daha kuzeyde Miletos Yarımadası üzerinde bulunan geniş kentsel yerleşim alanının birleştirilerek büyük bir sur çevirmesiyle bir araya getirildiği iskân evreleri de bu gelişim modeline göre değerlendirilebilir (Tréziny 2006, 245). Phokaia'da dağınık durumdaki mesken alanları MÖ 7. yüzyılın sonları ile MÖ 6. yüzyıl arasında ortak bir sur çevirmesi ile birleştirilmiş, böylece kırsal görünümlü dış mahallelerdeki meskenlerin, *polis* olarak düzenlenmiş bir siyasal yapı içinde toplu hale getirildiği kent yerleşimi ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Balandier, C. (2001), "Les techniques de construction des fortifications chypriotes, Héritages et influences du VIIIe s. av. J.-C. au VIIe s. apr. J.-C.", *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes, 31*, s. 33-50.

Baran, A. (2016), "Kerkenes Kazısı 2012-2013 Yılları Çalışmaları ve Yerleşimin Tanımlanması Üzerine Değerlendirmeler", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi, Mediterranean Journal of Humanities, VI*(1), s. 49-87.

Boardman, J. (1967) "Excavations in Chios, 1952-1955, Greek Emporio" *The British School of Archaeology at Athens, 6*, Oxford.

Coldstream, J. N. (2003), *Geometrik Greece, 900-700 BC.* London.

Cook, J. M. (1958/1959), "Old Smyrna, 1948-1951", *The Annual of the British School at Athens*(53/54), 1-34.

Cook, J. M. (1985), "On the Date of Alyattes' Sack of Smyrna", *The Annual of the British School at Athens* (80), 25-28.

DeVries, K. (2011), "Creation of the Old Chronology", (G. D. C. Brian Rose, ed.) *The New Chronology of Iron Age Gordion, Gordion Special Studies VI*, s. 13-23.

Dinsmoor, W. B. (1950), *The Architecture of Ancient Greece.* London and New York.

Frederiksen, R. (2011), *Greek City Walls of the Archaic Period, 900-400 BC.*, Oxford.

Greenewalt, C. H. (1995), "Sardis in the Age of Xenophon", P. Briant (ed.), *Pallas, No. 43, Dans les pas des Dix-Mille : Peuples et pays du Proche-Orient vus parun Grec. Actes de la Table Ronde Internationale, organisée à l'initiative du GRACOToulouse, 3-4 février 1995* içinde, (s. 125-145).

Greenewalt, C. H. (2010), "Giriş", N. D. Cahill (ed.), *Lidyalılar ve Dünyaları* içinde, (s. 7-36), İstanbul.

Greenewalt, C. H., & Rautman, M. L. (1998), "The Sardis Campaigns of 1994 and 1995", *American Journal of Archaeology, 3*(102), 469-505.

Greenewalt, C. H., Ramage, A., Sullivan, D. G., Nayır, K., & Tulga, A. (1983), "The Sardis Campaigns of 1979 and 1980", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* (249), 1-44.

Hoepfner, W. (2011), *Ionien, Brücke zum Orient,* Darmstadt.

Iakovidis, S. E. (1983), *Late Helladic Citadels on Mainland Greece,* Leiden.

Jansen, B. (2016), "Defensive Funktionen", S. Müth, P. I. Schneider, M. Schnelle, & P. D. Staebler (ed.) *Ancient Fortifications, A Compendium of Theory and Practice, Fokus Fortifikation Studies: Volume I* içinde, (s. 101-125), Oxford.

Kerschner, M. (2016), "Neue Forschungen zu den Befestigungen von Ephesos in Archaischer und Klassischer Zeit: Archäologischer Befund und Schriftquellen", R. Frederiksen, S. Müth, P. I. Schneider, & M. Schnelle (ed.), *Focus on Fortifications, New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East, Focus Fortifications Studies Volume II* içinde, (s. 337-350), Oxford.

Nicholls, R. V. (1958/1959), "Old Smyrna: The Iron Age Fortifications and Associated Remains on the City Perimeter", *The Annual of the British School at Athens*(53/54), 35-137.

Özyiğit, Ö. (1994), "The City Walls of Phokaia", *Revue des Études Anciennes. Fortifications et défense duterritoire en Asie Mineure occidentale et méridionale. Table ronde CNRS, İstanbul 20-27 mai 1993*, (96), (s. 77-109), Paris.

Ratté, C. (2011), *Lydian Architecture, Ashlar Masonry Structures at Sardis, Archaeological Exploration of Sardis, Report 5.* (K. Kiefer, & A. Ramage, ed.) Cambridge.

Roosevelt, C. H. (2017), *Gyges'ten Büyük İskender'e Lydia Arkeolojisi,* (H. Gültekin Çatak, Çev.) İstanbul.

Rose, C. B. (2012), "The Archaeology of Phrygian Gordion", (C. B. Rose, ed.) *The Archaeology of Phrygian Gordion, Royal City of Midas, Gordion Special Studies VII*, s. 1-21.

Rose, C. B. (2017), "Fieldwork at Phrygian Gordion, 2013-2015", *American Journal of Archaeology, 121*(1), s. 135-178.

Scranton, R. L. (1941), *Greek Walls*, Harvard.

Snodgrass, A. (1986), "The Historical Significance of Fortification in Archaic Greece", P. Leriche, & H. Tréziny (ed.), *La fortification dans l'histoir du Monde Grec, Actes du Colloque International, La Fortification et sa place dans l'histoire politique, culturelle et sociale du Monde Grec, Valbonne, Décembre 1982* içinde, (s. 125-131), Paris.

Stronach, D. (2008), "The Building Program of Cyrus the Great at Pasargadae and the Date of the Fall of Sardis", S. M. Darbandi, & A. Zournatzi (ed.), *Ancient Greece and Ancient Iran: Cross-Cultural Encounters, Athens, 11-13 November 2006* içinde, (s. 149-173), Athens.

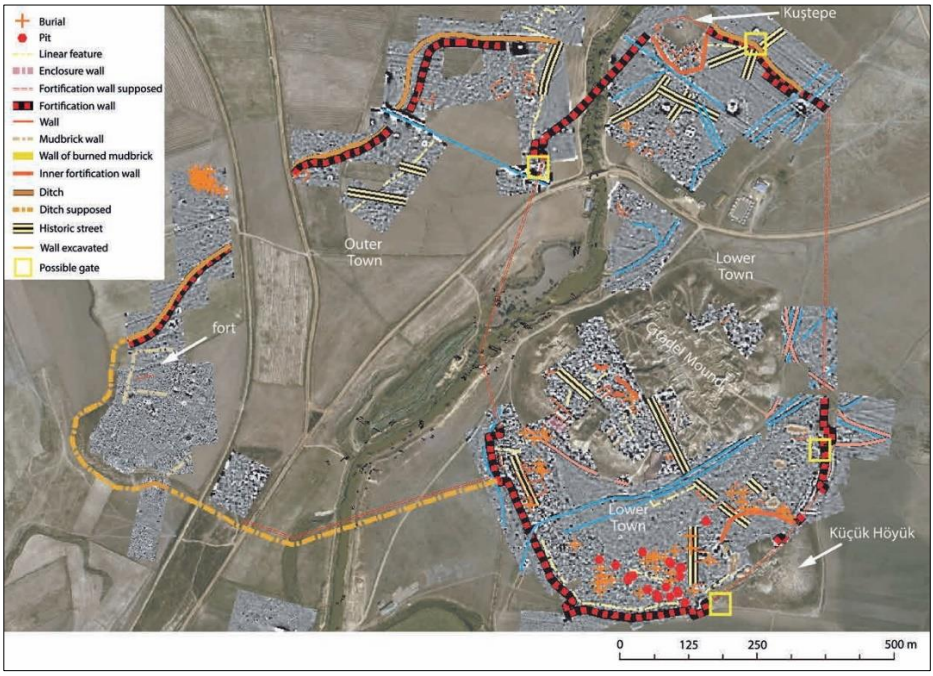
Talebian, M. H. (2008), "Persia and Greece: The Role of Cultural Interactions in the Architecture of Persepolis-Pasargadae" S. M. Darbandi, & A. Zournatzi (ed.), *Ancient Greece and Ancient Iran: Cross-Cultural Encounters, Athens, 11-13 November 2006* içinde, (s. 175-192), Athens.

Tréziny, H. (2006), "L'Urbanisme Archaïque des Villes Ioniennes: Un point de vue occidental", *Revue des Études Anciennes, 1*(108), s. 225-249.

Vergnaud, B. (2012), *Recherches sur les fortifications d'Anatolie occidentale et centrale au début du premier millénaire av. J.-C. (Xe–VIe s.), (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Université Michel de Montaigne-Bordeaux, Présentée et soutenue publiquement le 22 juin 2012.

Vergnaud, B. (2016), "Fortifications of Central Anatolia in the Early First Millennium BC.", S. M. Rune Frederiksen (ed.), *Focus on Fortifications, New Research on Fortifications in the Ancient Mediterranean and the Near East, Fokus Fortifikation Studies: Volume II* içinde, (s. 94-109), Oxford.

Von Gerkan, A. (1925), "Kalabaktepe, Athenatempel und Umgebung", *Milet, 1*(8).
Von Gerkan, A. (1935), "Die Stadtmauern", T. Wiegand (ed.), *Milet, 2*(3).
Winter, F. E. (1971), *Greek Fortifications*, London.

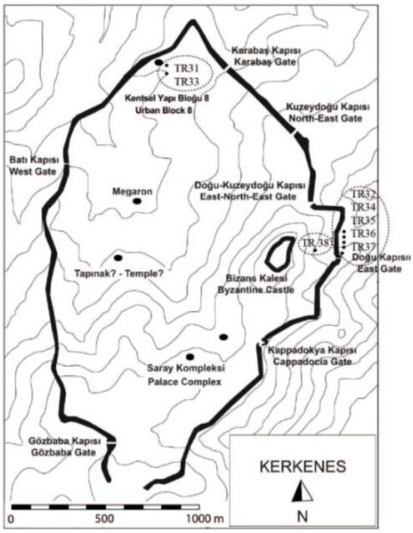
Şekil 1: Gordion, Jeofizik Çalışmalar Sonucunda Tespit Edilen Dış Kentin Sur Çevirmesi (Rose 2017, fig. 9).

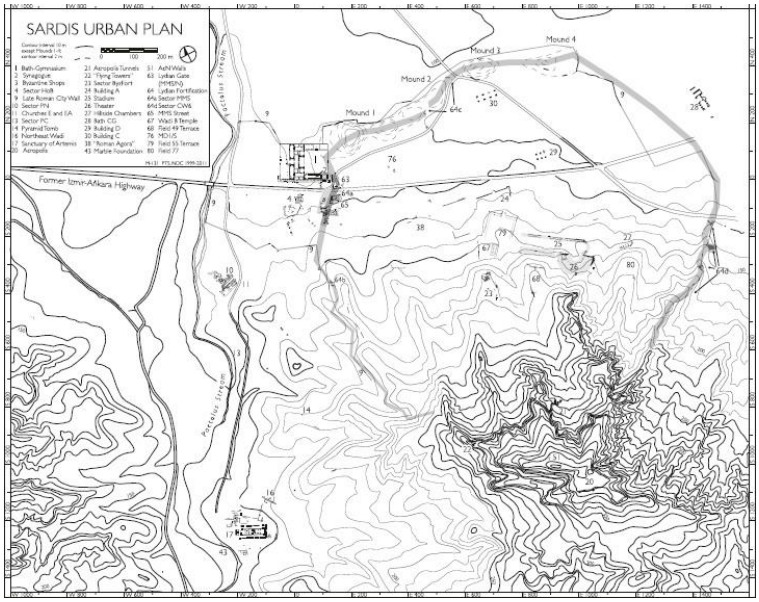
Şekil 2: Erken Phryg Dönemine Ait İçkalenin Doğusunda Yer Alan Anıtsal Kent Kapısının Görünümü (Rose 2017, fig. 12)

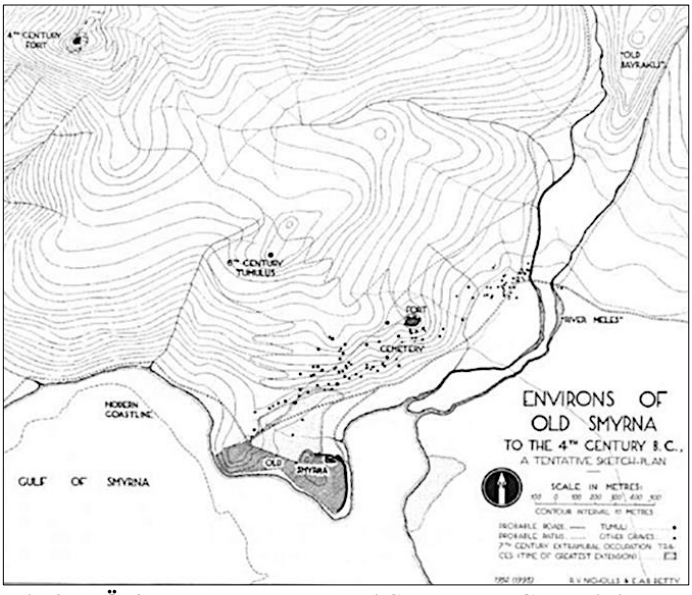
Şekil 3: Erken Phryg Dönemine Ait İçkale Kapısının Hava Fotoğrafı (Rose 2017, fig. 14).

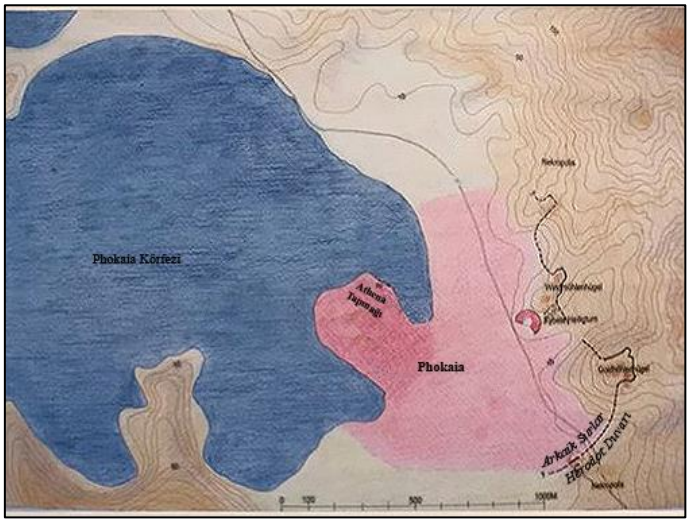
Şekil 4: Kerkenes'in Yerleşim Planı (Baran 2016, fig. 1).

Şekil 5: Sardeis Kent Planı (Ratté 2011, fig. 1).

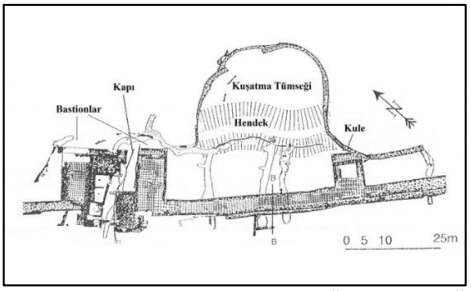
Şekil 6: MÖ 4. Yüzyıla Kadar Eski Smyrna ve Çevresinin Taslak Planı (Cook 1958/1959, Levha 1).

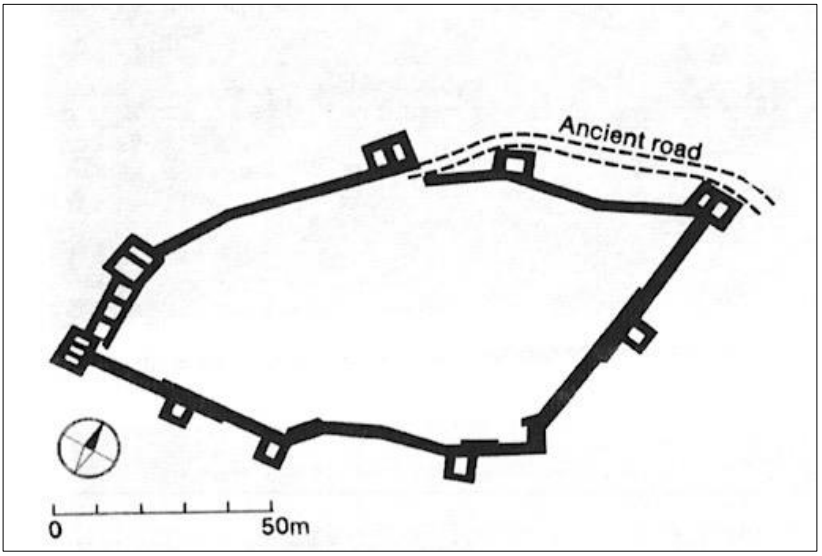
Şekil 7: Phokaia, Antik Kentin Yerleşim Alanı ve Kent Surlarının Kalıntılarının Konumu (Hoephner 2011, fig. 110).

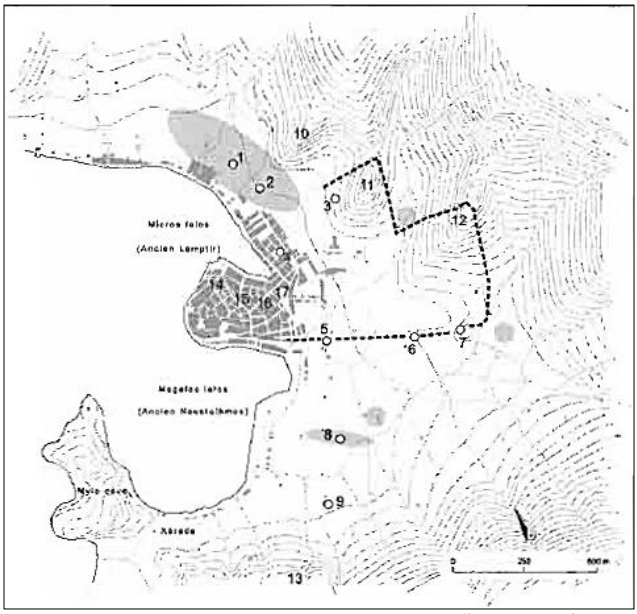
Şekil 8: Phokaia, Maltepe Tümülüsü'nde Açığa Çıkarılan Arkaik Kent Surları ve Ön Destek Duvarı (Sur Payandası) (Hoephner 2011, fig. 111).

Şekil 9: Paphos Kent Suru Önünde MÖ 500 Yıllarına Tarihlenen Pers Kuşatma Tümseği (Frederiksen 2011, fig. 86).

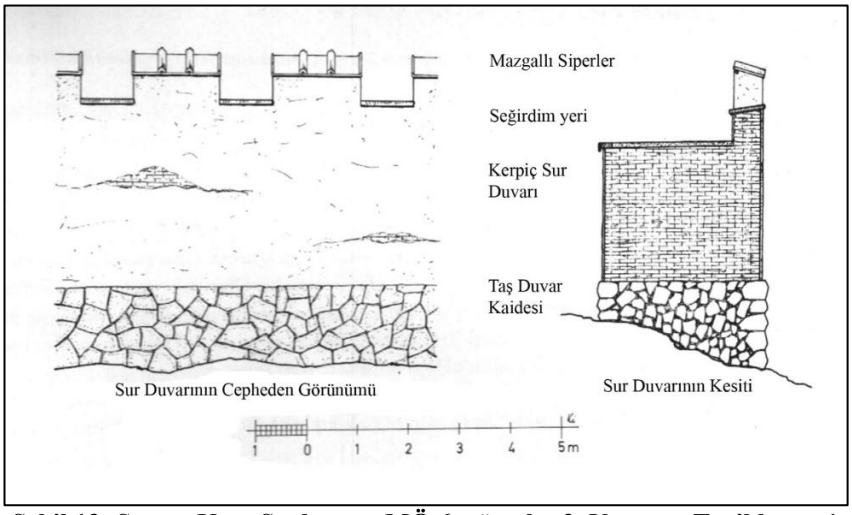
Şekil 10: Aiolis'te Larissa (Buruncuk) Kenti'nin Geç Arkaik Dönem Akropolis Surlarının Planı (Winter 1971, fig. 130).

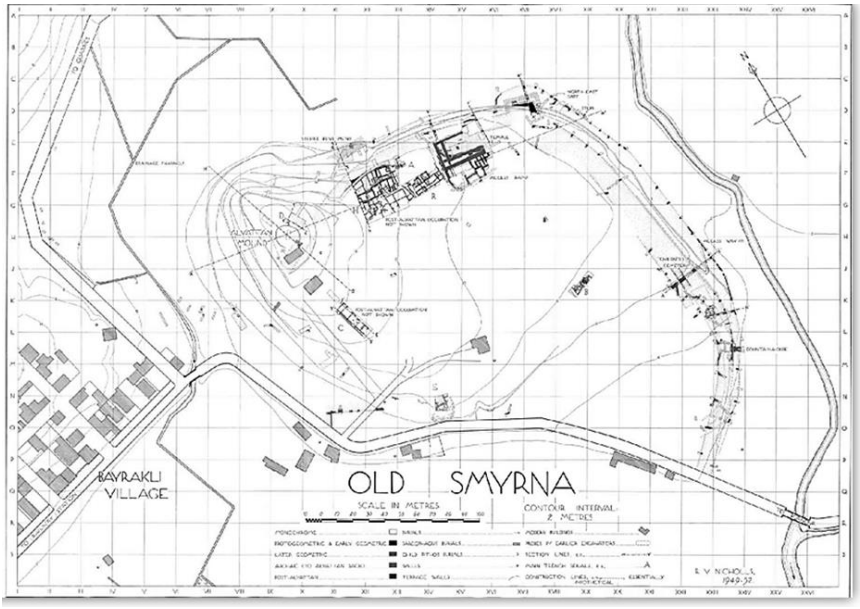
Şekil 11: Phokaia, Arkaik Surların Arazi Üzerinde İzlediği Güzergâh (Tréziny 2006, fig. 12).

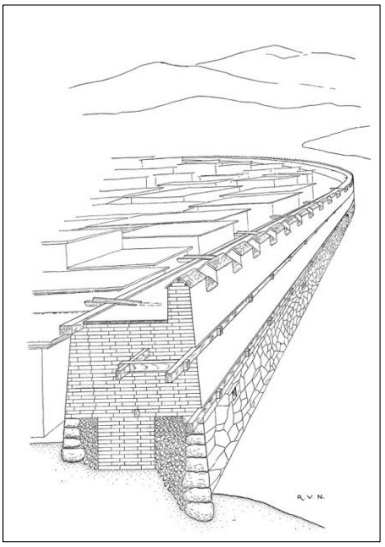
Şekil 12: Samos Kent Surlarının Arazi Üzerindeki Konumu (Kienast 1978, lev. 6, fig. 1).

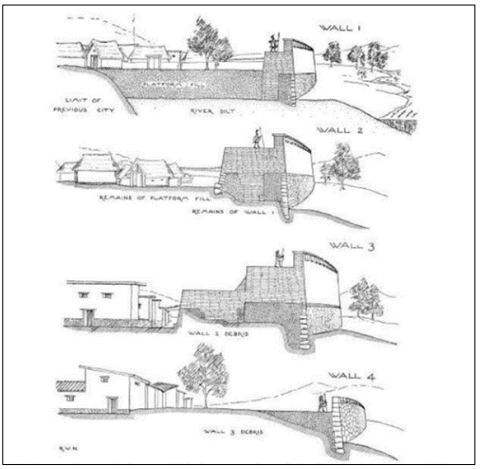
Şekil 13: Samos Kent Surlarının MÖ 6. yüzyılın 2. Yarısına Tarihlenen 1. Evresinin Mimari Yapısı (Kienast 1978, fig. 20).

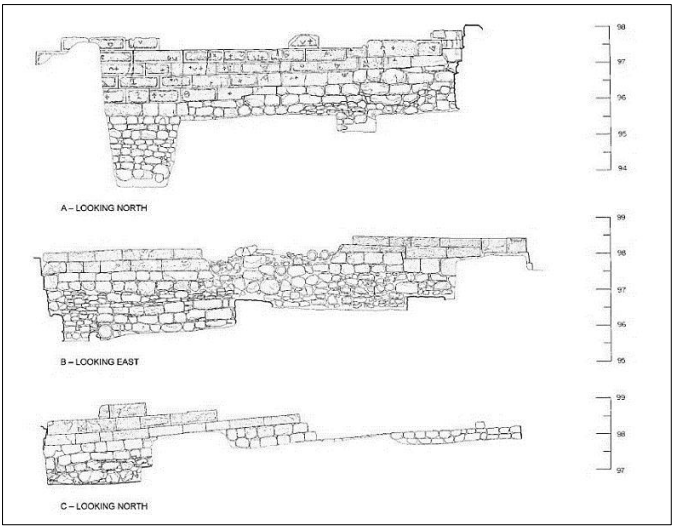
Şekil 14: Eski Smyrna, Arkaik Kent Surlarının Kalıntılarının Açığa Çıkarıldığı Sondaj Noktaları (Nicholls 1958/1959, Plan).

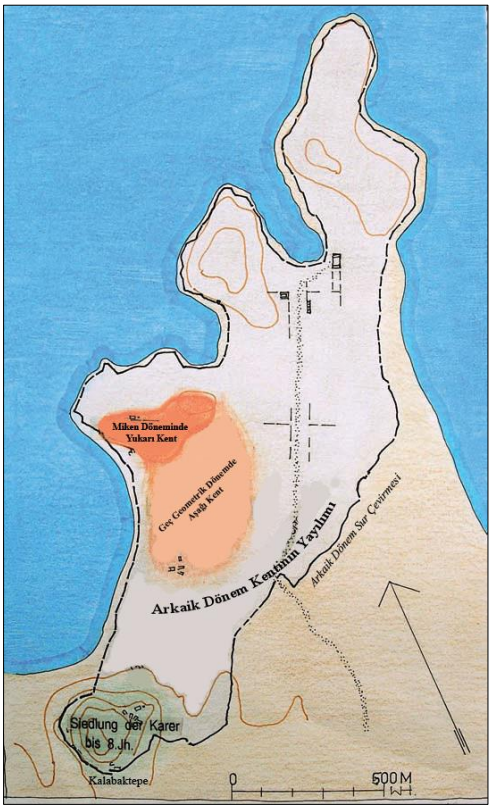
Şekil 15: Eski Smyrna, Arkaik Surların Seğirdim Yerlerinin Çizim Önerisi (Nicholls 1958/1959, fig. 34)

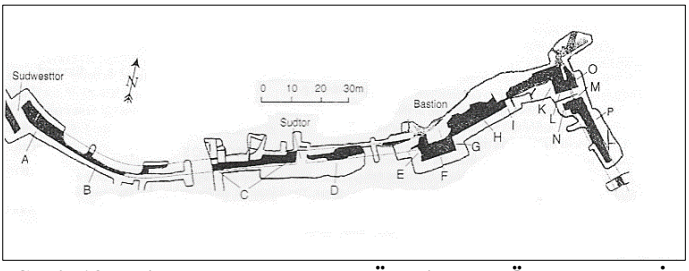
Şekil 16: Eski Smyrna Kent Surlarının Başlıca Yapı Evreleri (Nicholls 1958/1959, fig. 7).

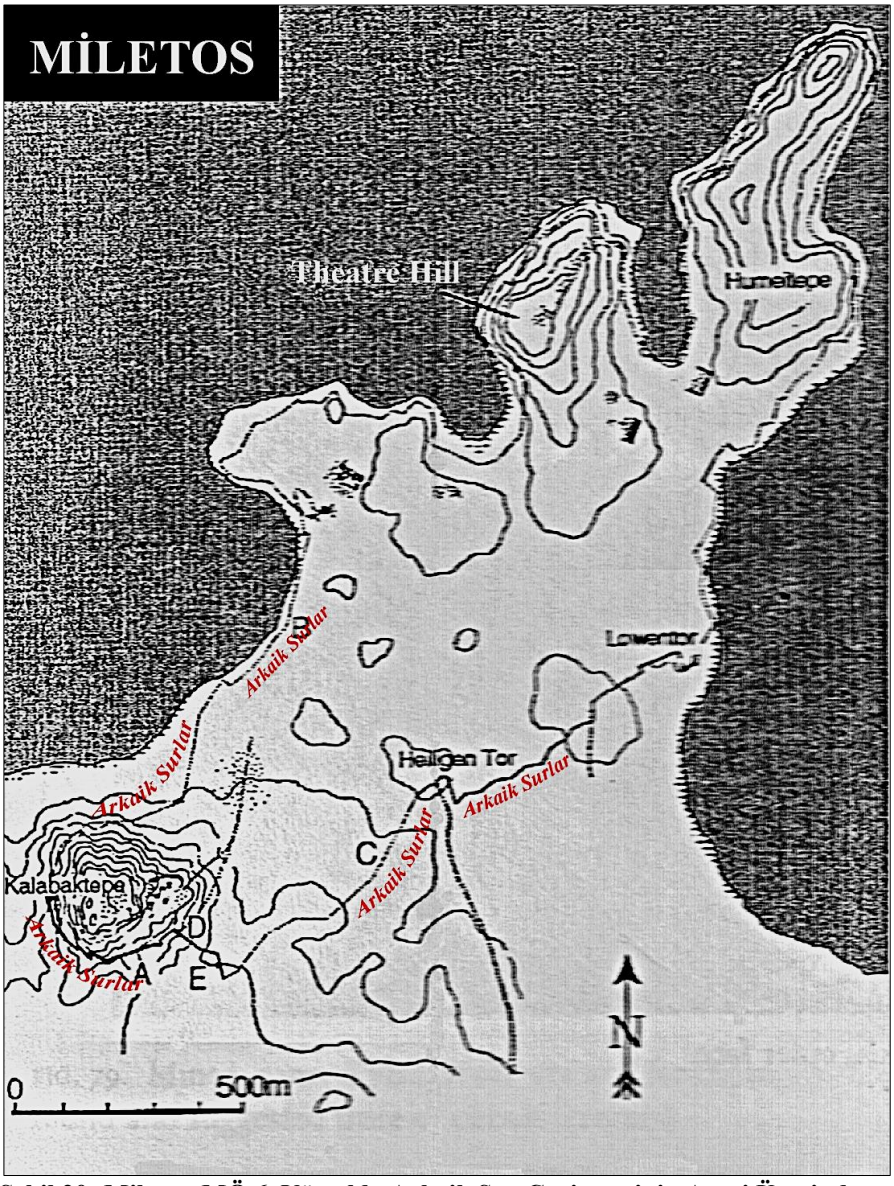
Şekil 17: Sardeis, MMS/N Sektöründeki Kent Kapısının Yakınlarında Kerpiçten Surların Duvar Kaideleri (Ratté 2011, fig. 203).

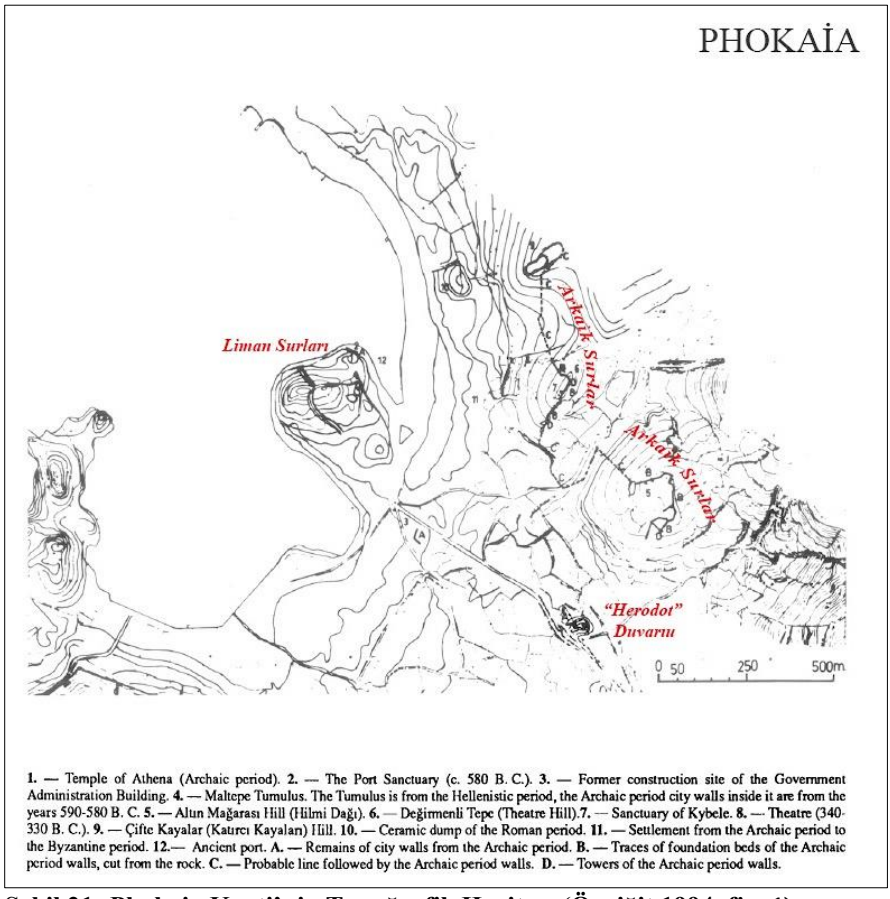
Şekil 18: Arkaik Dönemde Miletos Kenti (Hoephner 2011, fig. 31).

Şekil 19: Miletos, Kalabaktepe Üzerinde MÖ 7. yüzyılın İlk Yarısında İnşa Edilen Surların Kazılar Sonucunda Açığa Çıkarılan Bölümleri (Frederiksen 2011, fig. 77).

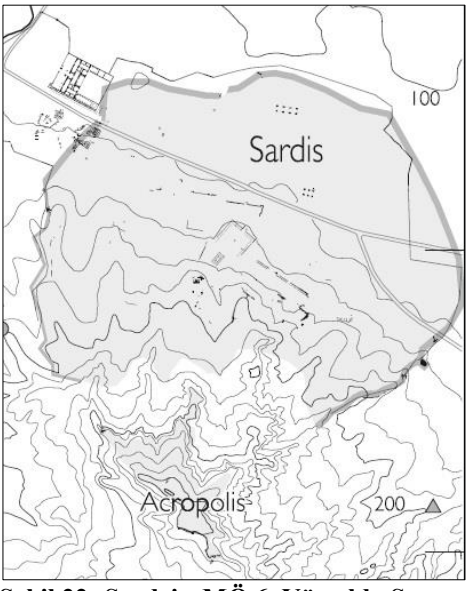

Şekil 20: Miletos, MÖ 6. Yüzyılda Arkaik Sur Çevirmesinin Arazi Üzerinde İzlediği Düşünülen Güzergâh (Frederiksen 2011, fig. 76).

1. — Temple of Athena (Archaic period). 2. — The Port Sanctuary (c. 580 B. C.). 3. — Former construction site of the Government Administration Building. 4. — Maltepe Tumulus. The Tumulus is from the Hellenistic period, the Archaic period city walls inside it are from the years 590-580 B. C. 5. — Altın Mağarası Hill (Hilmi Dağı). 6. — Değirmenli Tepe (Theatre Hill).7. — Sanctuary of Kybele. 8. — Theatre (340-330 B. C.). 9. — Çifte Kayalar (Katırcı Kayaları) Hill. 10. — Ceramic dump of the Roman period. 11. — Settlement from the Archaic period to the Byzantine period. 12.— Ancient port. A. — Remains of city walls from the Archaic period. B. — Traces of foundation beds of the Archaic period walls, cut from the rock. C. — Probable line followed by the Archaic period walls. D. — Towers of the Archaic period walls.

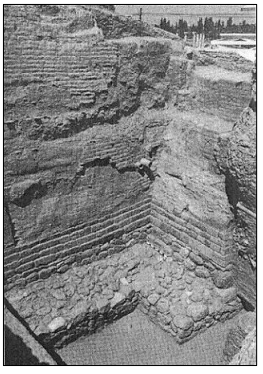
Şekil 21: Phokaia Kenti'nin Topoğrafik Haritası (Özyiğit 1994, fig. 1).

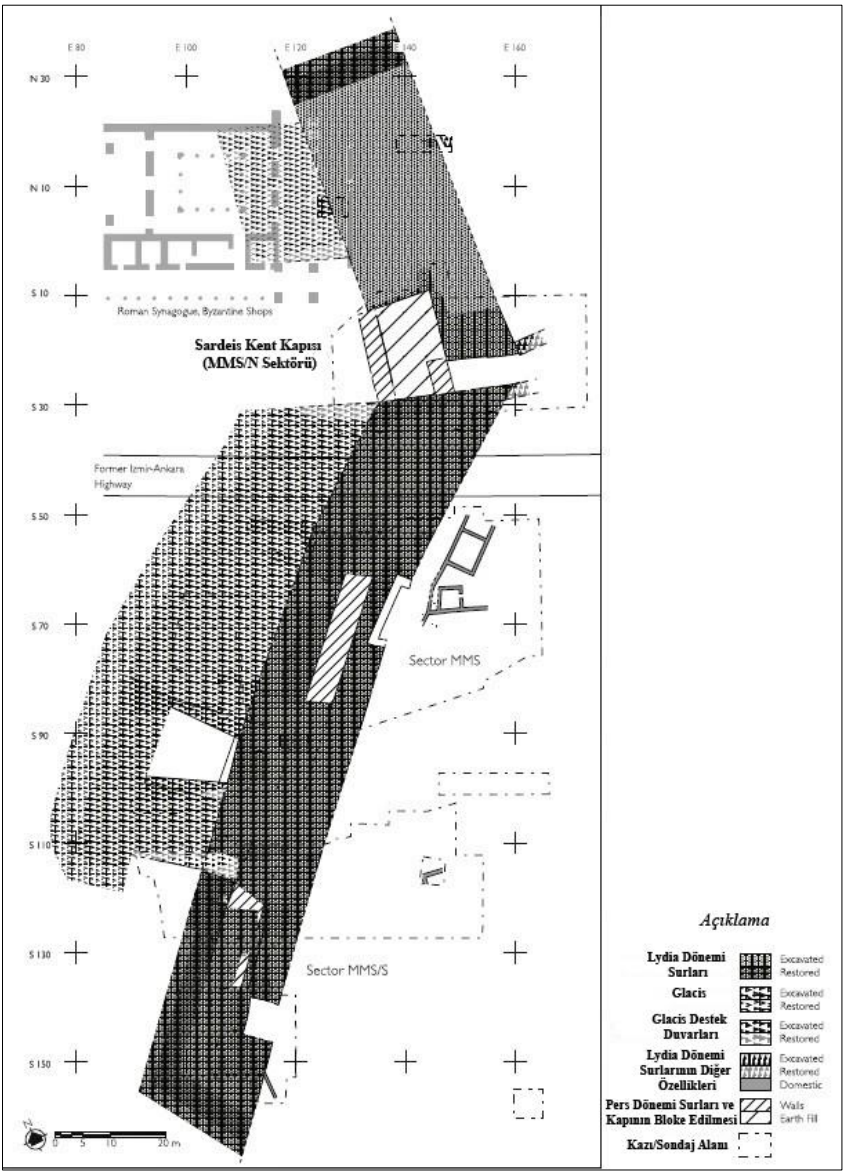
Şekil 22: Sardeis, MÖ 6. Yüzyılda Sur Çevirmesi (Ratté 2011, fig. 4).

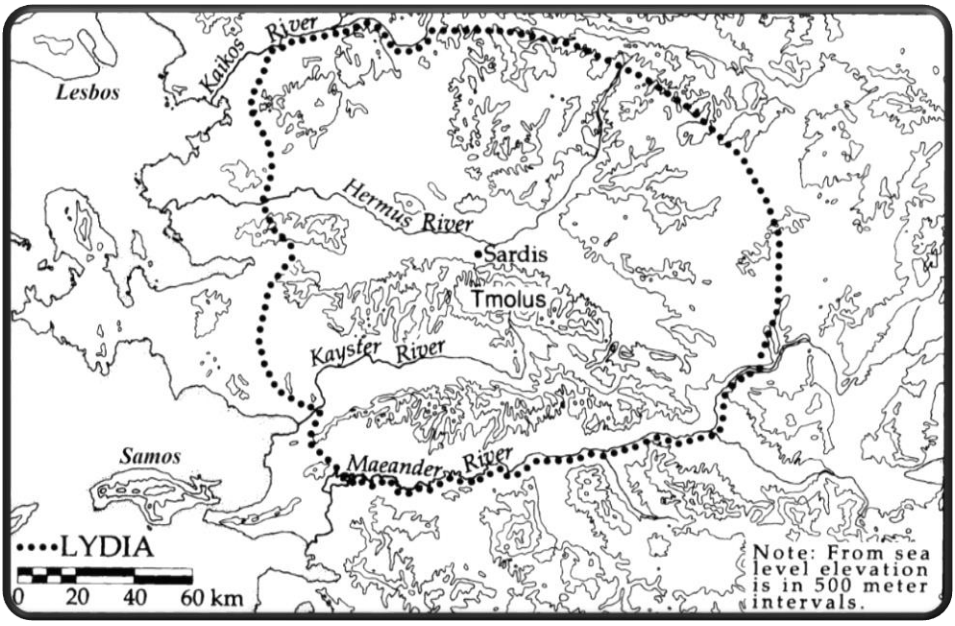
Şekil 23: Sardeis, Taş Duvar Kaidesi Üzerinde Kerpiç Bloklardan İnşa Edilmiş Lydia Dönemi Surlarının Kazılarda Açığa Çıkarılan Duvar Kesitleri (Greenewalt 1992, fig. 6)

Şekil 24: Sardeis, *MMS* Sektöründe Surun Temelleri, Taş Kaideleri ve Kerpiçten Üst Yapısı (Vergnaud 2012, fig. 138).

Şekil 25: Sardeis, *MMS* (Monumental Mudbrick Structure) Sektöründe Açığa Çıkarılan Arkaik Kent Surları (Ratté 2011, fig. 99).

Şekil 26: Batı Anadolu'da Alyattes ve Kroisos Dönemlerinde Lydia Krallığı'nın Hakimiyet Alanının Çekirdeği (Greenewalt 1992, fig. 1).